ZPRÁVY
JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

XXXVIII (1996) 1
XXXIX (1997) 1

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ
Praha

© Jednota klasických filologů, 1997

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-39-4

FELIX, QVI POTVIT
RERVM COGNOSCERE CAVSAS

Vergilius, *Georgica* II 409

 AVRIGA 38-39 (1996-97), pp. 5-29

POZNÁMKY K OBSAHOVÝM PROPOZICÍM VE STAROŘEČTINĚ I.

Dagmar Muchnová *(Praha)*

Pojetí syntaxe prošlo v posledních padesáti letech prudkým a složitým vývojem, který se odrazil zčásti i v novém pojetí školních a vysokoškolských mluvnic jak českého jazyka, tak i jiných živých jazyků. Jiná situace je v klasických jazycích. Jediná česky psaná mluvnice řeckého jazyka, jejímž autorem je J. Niederle, vyšla poprvé před více než sto lety, přesně r. 1873. Ačkoli od té doby byla mnohokrát přepracována a doplňována (F. Lepař, J. Král, F. Groh, V. Niederle), její základní schéma se nezměnilo. Ani poslední úprava, provedená L. Varclem v r. 1956, nezasáhla do textu podstatnějším způsobem, neboť byla zaměřena především na aktualizaci terminologie, připojení výkladu o tvoření slov a vypuštění dodatků obsahujících charakteristiku jazyka Homérova, Hérodotova a jazyka tragiků a lyriků. Poslední vydání – z r. 1993 (= fototypické vydání z r. 1956) – neobsahovalo žádné další úpravy.

Niederleho *Mluvnice* odchovala mnoho generací řečtinářů. Nicméně v poslední době, kdy se řečtina stává předmětem většího zájmu, se ukazuje nutnost výklad řecké mluvnice modernizovat a aktualizovat, aby odpovídal současnému stavu našich znalostí řecké gramatiky, požadavkům moderní lingvistické terminologie a současným didaktickým trendům. Tyto nedostatky se projevují zejména ve výkladu větné syntaxe. Předložený článek, první ze série zamýšlených studií o vybraných jevech řecké syntaxe, má pomoci tento stav alespoň trochu napravit. Cílem není jen normativní popis, nýbrž i prezentace a analýza širší palety názorů a hypotéz, které nabízejí odlišné přístupy a odlišná řešení daných otázek. Důležitou součástí je i bibliografie, odkazující na novější speciální studie a gramatické příručky klasické řečtiny vydané v zahraničí, i na moderní syntaktické příručky češtiny.

Článek je určen studentům klasické filologie, kteří se řeckému jazyku teprve učí; klasickým filologům, kteří řečtinu již ovládají, ale zajímají se o nové poznatky, přístupy a trendy v řecké jazykovědě; učitelům řečtiny, kteří hledají seznámení s novými učebními postupy; a konečně i zájemcům z řad obecných lingvistů (zejména 1., 2.), kteří mají jen nejzákladnější znalosti řečtiny, ale jsou obeznámeni s obecně lingvistickými přístupy a terminologií.

Tento článek je věnován obsahovým propozicím. Po stručné charakteristice obsahových propozic (část 1., 2.) se naše pozornost soustředí na obsahové věty uvozované spojami ὅτι a ὡς (část 3.).

1. Obsahové věty a obsahové propozice

Termín *obsahové věty* (*completive clauses, propositions complétives*) se objevuje běžně v moderních popisech gramatických systémů, založených v podstatě na valenční teorii a na funkčním pojetí gramatického systému.

Obsahové věty jsou postulovány významem predikátového výrazu (predikátoru), tj. fungují jako **obligatorní** doplnění slovesa řídící věty. Obligatorní doplnění je takové doplnění, bez něhož nemůže nadřazená věta existovat jakožto věta smysluplná a gramaticky správná. Např. věta *Petr řekl* v souvětí *Petr řekl, že musí jít domů* nebo věta *Je nutné* v souvětí *Je nutné, abychom se rychle rozhodli* nedávají bez svého doplnění smysl.[1] Grepl – Karlík (1986: 351) charakterizují tuto souvětnou strukturu jako **zapojení** jedné větné propozice do druhé,[2] v akademické Mluvnici češtiny III (1987: 443) se hovoří o **inkorporaci** větné propozice do pozice participantu propozice jiné.

> Tradiční popisy a typologie větných struktur (lišící věty podmětné, předmětné, atd.) se soustřeďují převážně na syntaktickou (formálně gramatickou) stránku popisu, zatímco o sémantické složce se zmiňují jen příležitostně a sporadicky (Grepl – Karlík 1986: 120nn). Jeden z přístupů, který uvedený nedostatek odstraňuje, vychází z centrálního postavení predikátového výrazu (predikátoru) a jeho valenčních schopností vázat na sebe určitý počet valenčních pozic. Tyto pozice jsou buď **obligatorní**, tj. musí být v povrchové struktuře konkrétní věty výrazově specifikovány, nemá-li být tato věta gramaticky defektivní či nemá-li postrádat smysl, nebo jsou **potenciální**, tj. musí být sice obsaženy v hloubkové struktuře konkrétní věty, ale v její povrchové struktuře mohou zůstat lexikálně neobsazeny/nerealizovány. Obligatorní i potenciální pozice a jejich doplnění jsou determinovány valenčním potenciálem slovesa, proto bývají někdy označovány jako doplnění **konstitutivní**. **Fakultativní** doplnění naproti tomu ze slovesné valence nevyplývají. Tento základní model se vztahuje k syntaktické rovině větné stavby. Syntaktické chování predikátorů je však do jisté míry motivováno jejich sématickými rysy (Grepl – Karlík 1986: 140), a proto i na sémantické rovině hraje predikátor centrální organizační roli. Na úrovni sémantické odpovídá valenci tzv. **intence** a syntaktickým pozicím odpovídají "prázdná sémantická místa" obsazovaná **participanty**, které jsou nositeli různých větněsémantic-

[1] Obsahové věty tedy *kompletují* nadřazenou větu; odtud vznikl anglický termín *completive clauses,* resp. francouzský termín *propositions complétives.*

[2] O *zapojení* se hovoří i u vět relativních (determinujících); zde však na rozdíl od obsahových vět nepředstavuje determinující propozice obligatorní doplnění, nýbrž složku významu nějakého nominálního (valenčního nebo nevalenčního) výrazu jiné věty.

kých rolí (agens, patiens, beneficient, stimulátor, kauzátor, recipient, směr, atd.).[3]

Z hlediska větněčlenské (formálně gramatické, syntaktické)[4] platnosti mají obsahové věty funkci **objektu** nebo **subjektu** nebo vzácněji **přívlastku** (*žádost, aby přišel včas*). Svou syntaktickou funkcí (subjekt, objekt) odpovídá obsahová věta substantivu, a proto se v tradičních řeckých gramatikách běžně hovoří o substantivních větách (*Substantivsätze, noun clauses*). Např. věta *že brzy přijede* v souvětí *Oznamuje, že brzy přijede* odpovídá substantivnímu spojení (*svůj*) *brzký příjezd* ve větě *Oznamuje svůj brzký příjezd.*

Sdělení vyjádřené obsahovou větou tedy může mít buď **propoziční** nebo **věcný/substanční charakter** (tj. mít formu tzv. **nominální fráze**, tj. může být vyjádřeno [předložkovým] substantivem, popř. jiným podobným jazykovým prostředkem). V takových případech, kdy nebude vhodné či nutné upřesnit, jakou formu obligatorní doplnění má, nebudeme hovořit o obsahových větách, nýbrž o **obsahových propozicích.**

2. Klasifikace obsahových propozic v řečtině

Při popisu a analýze obsahových propozic hrají zásadní úlohu dva faktory: lexikální význam nadřazených sloves a výběr formy obsahové propozice.

2.1. Nadřazená slovesa

Obsahové propozice tvoří doplnění[5] jen určité, sémanticky vymezené třídy sloves: sloves *dicendi* v nejširším slova smyslu. Základní sémantická charakteristika těchto sloves se vztahuje k **duševní činnosti** člověka,[6] jejímž předmětem je nějaká operace/neoperace s **informací**, jež tvoří obsah obsahové propozice: vlastnění informace, předávání informace, přijímání informace a reakce na ni. K tomu se pak mohou družit další sémantické rysy, které lexikální význam slovesa blíže specifikují nebo konkretizují. Pokud tyto

[3] Podrobněji viz GREPL – KARLÍK 1886: 119 nn., 140 nn. *Mluvnice češtiny III*, 1987: 27-29.

[4] Naproti tomu věty z hlediska syntaktické platnosti příslovečné (temporální, kauzální, finální, podmínkové, apod.) fungují jako **fakultativní** doplnění řídícího slovesa, bez něhož může řídící věta mít smysl, např. *půjdeme ven* v souvětí *Když bude pěkné počasí, půjdeme ven.*

[5] Místo termínu *doplnění* se v odborné literatuře můžeme setkat i s jinými termíny, např. Rijksbaron používá termíny *argument* (= konstitutivní doplnění) a *satellite* (= fakultativní doplnění).

[6] Někdy doprovázené praktickou činností, např. u slovesa φροντίζω.

rysy převáží, přechází sloveso do jiné sémantické subtřídy: ke slovesům **imperandi** [+ vůle osoby odlišné od subjektu řídícího slovesa], ke slovesům **affectuum** [+ emocionání reakce na nějaký podnět], **cognoscendi** [+ intelektuální percepce], **percipiendi** [+bezprostřední smyslová percepce] apod. Mezi jednotlivými sémantickými subtřídami existuje plynulý přechod[7] a jejich vymezení podléhá do jisté míry badatelské subjektivitě. Proto lze pro každou subtřídu podat jen orientační výčet sloves.[8]

verba dicendi:	λέγω, ἀποκρίνομαι, διηγοῦμαι, ὁμολογῶ *přiznávám,* med. *shoduji se na tom, že,* ἀρνοῦμαι, γράφω,
verba percipiendi:	ὁρῶ, αἰσθάνομαι, ἀκούω,
verba cognoscendi:	οἶδα, ἐπίσταμαι, μανθάνω, γιγνώσκω, (ἐν)νοῶ, πυνθάνομαι *dovědět se,*
verba affectuum:	θαυμάζω, ἥδομαι, χαίρω, ἀγανακτῶ, αἰσχύνομαι,
verba declarandi:	ἀγγέλω, δείκνυμι, δηλῶ,
verba putandi:	νομίζω, ὑπολαμβάνω, οἶμαι, ἡγοῦμαι, δοκεῖ, διανοοῦμαι,
verba imperandi:	παρακελεύομαι, κελεύω, (λέγω), ἀπαγορεύω,
verba volendi:	βούλομαι, ἐθέλω, δύναμαι, οἷός τε εἰμί, πείθω, πειρῶμαι, σπουδάζω, αἰτῶ, ἐπιχειρῶ, ἀξιῶ,
neosobní slovesa, často deontického charakteru:	δεῖ, πρέπει, χρή,
nebo slovesa *stávání se:*	συμβαίνει, συμπίπτει,
verba curandi:	ἐπιμέλομαι/ἐπιμελοῦμαι, φροντίζω, μέλει μοι, ἀμελῶ, βουλεύομαι *rozvažuji,* σκοπῶ, σκοποῦμαι, σκεπτέον ἐστί, παρασκευάζομαι, εὐλαβοῦμαι, μέμνημαι, μηχανῶμαι, προνοοῦμαι, πείθω, ὁρῶ,
verba timendi:	φοβοῦμαι, δέδοικα, φόβος/δεινόν ἐστι,
verba interrogandi:	ἐρωτῶ, πυνθάνομαι, φροντίζω.

[7] Jestliže např. sloveso ἀκούω = *slyším* ztratí sémantický rys [+ bezprostřední smyslové vnímání] ve prospěch rysu [+ intelektuální percepce], nabývá zároveň nového významu *dovídám se.*

[8] Ostatně seznamy sloves, které přinášejí jednotlivé příručky a studie, v podrobnostech zdaleka nekorespondují: S. Amiguesová např. řadí sloveso πείθω mezi slovesa *volendi,* zatímco de Boel mezi verba *curandi.*

2.2. Forma obsahové propozice

V řečtině může mít obsahová propozice tyto základní formy:[9]

* s nefinitním slovesným tvarem: infinitivní konstrukce
  participiální konstrukce

* s finitním slovesným tvarem: věty spojkové s ὅτι či s ὡς[10]
  s ὅπως + fut. (konj. ± ἄν)
  věty uvozené partikulí μή + konjunktiv/ optativ
  věty uvozené (nepřímo) tázacím slovem, zájmenem nebo příslovcem po slovesech *dicendi*[11]
  tzv. nepřímé otázky (po slovesech *interrogandi*)

Výběr dané formy obligatorního doplnění (obsahové propozice) je dán sémanticko-lexikálními rysy nadřazeného predikátoru a komunikativním záměrem mluvčího, který je zohledněn v rámci globálního významu obsahové propozice. Lexikální význam nadřazeného predikátoru předurčuje formu obsahové propozice někdy víceméně jednoznačně (φημί + infinitivní konstrukce), jindy jen do určité míry. Je-li nadřazeným predikátorem např. λέγω, může následovat – podle komunikativního záměru mluvčího – buď infinitivní vazba s infinitivem deklarativním, věta s ὡς/ὅτι (typ *Řekl, že to udělal*), infinitivní vazba s infinitivem dynamickým (*Řekl, aby to udělal*) a konečně i konstrukce, která bývá tradičně zahrnována mezi nepřímé otázky a kterou zde v souhlase s novými poznatky vyčleňujeme jako zvláštní typ, tj. *věty uvozené tázacím slovem, zájmenem nebo příslovcem po slovesech dicendi* (typ *Řekl mi, kdo to udělal*).

---

[9] Nevětné prostředky, jako např. předložkové substantivum, které představují kondenzovanou formu obsahové propozice, přitom necháváme stranou.

[10] Další spojky se omezují jen na některé autory, dialekty nebo literární žánry: ὅ, ὅ τε/ὅτε, ὅττι (Homér), οὕνεκα, ὀθούνεκα (básn.), διότι (Hdt. a v attičtině po Ísokratovi). Ὅπως s indikativem prézenta se vyskytuje v attičtině jen vzácně, u Hérodota je častější, zejména po negovaných slovesech dicendi a putandi (Hdt. 2,49, οὐδὲ φήσω, ὅπως), cf. KÜHNER – GERTH 1904: 356.

[11] Tradičně bývají tyto věty (např. *Oznámili mu, kdy Pavel přijede. Nevím, kdo to byl.*) klasifikovány jako nepřímé otázky (TRÁVNÍČEK, SVOBODA, většina gramatických příruček latiny a řečtiny). Avšak v těchto případech – na rozdíl od vět po slovesech *interrogandi* – nejde o transformaci otázky přímé, nýbrž adresát se pouze dovídá, že *Pavel přijede* a že mluvčí ví kdy, ale adresátovi dobu příjezdu nesděluje. Chybí zde snaha mluvčího něco se dovědět (GREPL – KARLÍK 1986: 428, podobně i DE BOEL 1980: 289n). Podrobněji se budeme této problematice věnovat v některém z dalších článků.

V této souvislosti lze připomenout diskusi, která se rozvinula po uveřejnění Lightfootovy práce *Natural Logic and the Greek Moods* (1975). Lightfoot vychází z principů generativní sémantiky a navazuje na práci Robin Lakoffové *Abstract Syntax and Latin Complementation* (1968). Podle Ligtfoota nemá forma obsahové propozice (v jeho terminologii *complementizer*) svůj vlastní význam, je "empty of meaning". To znamená, že jejich distribuce je náhodná, resp. je závislá pouze na vlastnostech nadřazeného slovesa. Jediný sémantický rozdíl (spočívající v prezenci/absenci **existenciální presupozice**) nachází Lightfoot mezi participii na jedné straně a konjunktivem a optativem na straně druhé. Skutečnost, že sloveso λέγω může řídit jak infinitivní konstrukci, tak i větu s ὅτι, nevysvětluje Lightfoot rozdílným významem té které formy obsahové propozice, nýbrž existencí dvou odlišných sloves λέγω, tj. λέγω s významem dicendi a λέγω s významem imperandi (1975: 47).[12] Tím by se ovšem zvýšil počet (polysémních) sloves ve slovníku nad únosnou míru, což by odporovalo principu ekonomie jazyka.

Ligtfootova teorie byla analyzována mj. v obsáhlé recenzi Horrocksově (1977) a v článcích De Boela (1980), Biraudové (1982) a Crespa (1984), kteří kritizovali zejména jeho názor o synonymii komplementizerů. Podle de Boela (1980: 289) některá nadřazená slovesa mohou řídit různé formy obsahových propozic, mezi nimž si mluvčí vybírá na základě svého komunikativního záměru, viz např. λέγω + inf. konstrukce (*říkám, aby to dělal*) × λέγω + indikativ/optativ (*říkám, že to dělá*), nebo αἰσχύνομαι + infinitiv (*stydím se něco dělat*) × αἰσχύνομαι + participium (*stydím se, že něco dělám*) apod. Základní sémantický rozdíl spočívá podle de Boela v přítomnosti/nepřítomnosti tzv. *existenciální presupozice*[13] ve výpovědi: ve větách uvozených ὅτι/ὡς a v participiálních konstrukcích je přítomna, zatímco v infinitivních konstrukcích a ve větách konjunktivních chybí. O částečné synonymii lze hovořit pouze u ὅπως + ind. fut. a u infinitivních konstrukcí po slovesech *imperandi* a některých slovesech *curandi* (εὐλαβοῦμαι ~ *starám se o to, aby*; μέμνημαι ~ *připomínám, aby*; μηχανῶμαι ~ *zamýšlím, aby*), kdy se ὅπως + ind. fut. stává paradigmatickou variantou infinitivní konstrukce (děj infinitivu se vztahuje k budoucnosti, což je motivováno významem nadřazeného slovesa (de Boel 1980: 299).[14]

---

[12] Jiný důležitý okruh problémů, o nichž Ligtfoot pojednává, se týká aplikace teorie tzv. *abstraktních* sloves na řečtinu. Používání modů v nezávislých větách se vysvětluje existencí *abstraktních sloves,* která řídí aplikaci pravidel pro komplementaci v hloubkové (underlying) struktuře. Abstraktní slovesa mají stejné sémantické a syntaktické vlastnosti jako slovesa reálná, ale postrádají fonologickou a morfologickou realizaci.

[13] Zde navazuje de Boel na Lightfoota. De Boel však neváhá označit existenciální presupozici za sémantický rys a jeho analýza je důslednější.

[14] Podrobněji viz S. Amigues (1977), která ve svém pojednání o větách s ὅπως

Crespo rozlišuje mezi **asertivní** a **impresivní modalitou**[15] věty. Infinitivní obsahové propozice jsou **nepříznakové** (indiferentní) vzhledem k modalitě, tj. mohou vyjadřovat obě modality bez rozdílu. Pro taková sdělení užívá Calboli termín *opaque* (*nejasný, ambivalentní*). Indikativy (s výjimkou futura) mohou mít jen asertivní modalitu, a proto také věty uvozené ὅτι/ὡς + ind. mohou být pouze asertivní, tj. jsou **příznakovým** členem.

Jedním z faktorů, který určuje formu obligatorního doplnění (obsahové propozice), je tedy lexikální význam predikátoru řídící věty. Nelze však mluvit o přímé a jednostranné závislosti té či oné formy obsahové propozice na určitém nadřazeném predikátoru, jak to dělá Lightfoot, spíše jde o to, že každá forma obsahové propozice obsahuje určité prvky, jež umožňují její koexistenci se sémantickým(i) rysem(y) toho či onoho nadřazeného predikátoru.[16] V řečtině se např. po slovesech *putandi* běžně užívá infinitivní konstrukce,[17] po slovesech *dicendi* se však objevuje jak infinitivní konstrukce, tak i vedlejší věta s ὅτι/ὡς,[18] atd. Na rozdíl od klasické latiny, kde vazba akuzativu s infinitivem po slovesech dicendi byla téměř generalizována, je v řečtině situace pestřejší. Na druhé straně ovšem globální význam obsahové propozice a komunikativní záměr mluvčího může ovlivnit v některých případech lexikální význam řídícího predikátoru (cf. výše uvedené λέγω + inf. = *říkám, že* × *říkám, aby*).

Následující tabulka přehledně ukazuje různé formy obsahových propozic ve spojitosti s predikátory vyznačujícími se rozdílnou sémantickou charakteristikou.

---

vyvrátila názor rozšířený v gramatických příručkách, že konstrukce ὅπως + fut. je podmíněna (conditionnée) nadřazeným slovesem, tj. slovesem *curandi,* bez možnosti alternovat s jinou formou obsahové propozice (tzv. servitude grammaticale).

[15] Výpověď s impresivní modalitou (infinitiv, imperativ, optativ bez ἄν, konjunktiv bez ἄν) se vyznačuje tím, že vyjadřuje příkaz, zákaz, rozkaz. Proto nemůže být definována vzhledem k pravdivostním hodnotám. Asertivní modalita naproti tomu podle Crespa (1984: 7) umožňuje určit pravdivostní hodnotu propozice (realita, irealita, potencialita, prospektivita).

[16] Biraud 1982: 14 n.

[17] Spojkové věty s ὡς jsou ojedinělé (cf. Kühner – Gerth 1904: 356 Thuk. 3,88 νομίζω, ὡς; 5,9 ἐλπίζω, ὡς, Xen. Hell. 6,3,12 τοῦτο οἴεσθαι, ὡς). Nicméně po ὑπολαμβάνω *předpokládám, domnívám se* Platón užívá vedlejší větu s ὅτι (Plat. Phaedr. 87 c) často.

[18] Sloveso φημί však připouští více méně jen infinitivní vazbu. Tento fakt bývá vysvětlován tím, že se φημί svým významem blíží slovesům *putandi,* tj. φημί se neinterpretuje jako prosté *říkám, že,* nýbrž jako *jsem toho názoru, že; tvrdím, že.*

Řídící predikátor		Nefinitní konstrukce		Finitní konstrukce				
	negace	infin.	particip	ὅτι, ὡς	εἰ	pronom. adverb.	ὅπως + ind. fut.	μή + způs. obav. vět
dicendi	οὐ	+	výjim. u básn.	+	+	+		
percipiendi	οὐ	zřídka	+	+				
cognoscendi	οὐ		+	+				
declarandi	οὐ	+	+	+				
volendi	μή	+					zřídka	
iubendi	μή	+						
putandi	οὐ	+		zřídka				
affectuum	οὐ		+	+	+	+		
interrogandi	οὐ				+	+		
impediendi	μή	+	+		+			
timendi	οὐ							+
curandi	μή	zřídka	zřídka		zřídka		+	
neosobní sl.		+						

2.3. Kritéria klasifikace obsahových propozic

Obsahové propozice bývají v gramatických příručkách tříděny podle **lexikálního významu nadřazeného slovesa** a/nebo **podle formy obsahové propozice**. Naše klasifikace kombinuje obě kritéria; v prvním plánu vychází z formy obsahové propozice, ve druhém plánu z lexikálního významu nadřazeného slovesa.[19]

V tomto článku se budeme soustředit na rozbor a popis obsahových propozic ve formě závislých vět s finitním slovesem, a to konkrétně vět uvozených spojkami ὡς a ὅτι.

[19] Třídění obsahových propozic na **oznamovací, žádací a tázací,** které navrhují brněnští kolegové (BARTONĚK, PEŇÁZ, URBANOVÁ) pro latinu, je v řečtině uplatňováno u HUMBERTA a pro klasifikaci celého systému vedlejších vět u ADRADOSE v *Nueva sintaxis del griego antiguo.*

3. Obsahové propozice ve formě vedlejší věty se slovesem určitým

Obsahové věty s ὅτι/ὡς se vyskytují zejména po slovesech *dicendi* a jim příbuzných. Ke slovesům *dicendi* v širším slova smyslu se tak počítají nejen slovesa, která znamenají *mluvení,* tj. *předávání* informace, ale i ta, která znamenají *získávání* informace (verba *percipiendi*) nebo její *vlastnění* (verba *cognoscendi*) či *reakci* na ni (verba *affectuum*). Obsahová věta však nepředstavuje jedinou formu obsahové propozice, nýbrž je vystavena konkurenci jiných jazykových prostředků, jak je vidět na výše uvedené tabulce: infinitivní konstrukci (po slovesech *dicendi*), participiální konstrukci (po slovesech ostatních), vedlejší větě s εἰ (po slovesech *dicendi, affectuum*).

3.1. Obsahové věty s ὅτι a ὡς

Časy a mody v závislé větě s ὅτι a ὡς jsou stejné jako ty, které by byly ve větě nezávislé, záporka je οὐ.[20]

/1/ Th. 1,51,2 ...τινες...εἶπον ὅτι νῆες ἐκεῖναι ἐπιπλέουσιν . ~ *Někteří tvrdili, že tyto lodi plují proti nim...*(přímo: ἐπιπλέουσιν).

/2/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ (sc. πρεσβύται) ἔλεγον, ὅτι (sc. οἱ Ἕλληνες) πολιορκοῦνται ἐπὶ τοῦ λόφου ...~ *Starci říkali, že Řekové jsou nyní obléháni na pahorku....* (přímo: οἱ Ἕλληνες πολιορκοῦνται)

Překlad takových vět nečiní českému čtenáři žádné potíže, protože užívání časů v závislé větě v češtině se řídí podobnými pravidly jako v řečtině. Naproti tomu jiné moderní jazyky, např. angličtina nebo francouzština reflektují časové relace odlišným způsobem než řečtina a při překladu proto dochází za určitých okolností k časovému posunu ve větě vedlejší:

/1a/ *Some said that those ships were sailing against them.*

/2a/ *Ils* (sc. *les vieillards*) *lui dirent qu'actuellement les Grecs étaient assiégés sur une hauteur...*

Rozdíly v časových relacích a jejich zpracování v jazyce může pomoci objasnit stanovení "úrovní výpovědi".

3.1.1. Úrovně výpovědi

Ve výpovědi lze rozlišit tři úrovně (roviny), které pro jednoduchost označíme písmeny abecedy:

[20] Pokud je řídící sloveso v sekundárním čase nebo je děj jinak zaměřen do minulosti, může – ale nemusí – za jistých okolností stát v obsahové větě optativ bez ἄν, tzv. optativ zástupný, optativ obliquus (cf. 3.1.6.).

A = rovina vypravěče (osoby, která vypravuje celý příběh, autora nepřímé řeči, autora díla; tato úroveň se vztahuje k okamžiku enunciace = promluvy), v /1/ je to Tkúkýdidés.

B = rovina subjektu věty řídící větu obsahovou, rovina autora projevu (tj. osoby, jejíž slova jsou podávána v O.O.; tato úroveň se vztahuje k okamžiku referování); v /1/ jsou to τινες, subjekt řídícího slovesa εἶπον .

C = rovina subjektu obsahové věty; v /1/ jsou to νῆες. Temporalita obsahové věty se vztahuje k okamžiku, kdy se odehrával/odehrává/bude odehrávat děj obsahové věty, v /1/ vyjádřený pomocí ἐπιπλέουσιν.

V klasické řečtině přísudkové sloveso obsahové věty (úroveň C) nesituuje děj/stav obsahové věty vzhledem k momentu promluvy (úroveň A). Tuto funkci plní sloveso věty řídící (úroveň B), které orientuje k momentu promluvy souvětí jako celek. Řídící sloveso εἶπον (aorist) z /1/ situuje děj do minulosti, a proto také děj vedlejší věty je situován (vzhledem k momentu promluvy, tj. z hlediska vypravěče, zde Thúkýdida) do minulosti. Avšak z hlediska mluvčího (τινες, úroveň B), jde o děj právě probíhající, přítomný (současný s εἶπον). Proto je v klasické řečtině (stejně jako v češtině) použito v obsahové propozici přítomného času. V češtině i v řečtině jsou časy v obsahové větě používány z hlediska toho, kdo pronáší přímou řeč (z hlediska autora přímé řeči), tj. v závislosti na okamžiku děje nadřazené věty, který má základní (absolutní) časovou platnost.

V mnoha jiných jazycích (latina,[21] angličtina, francouzština) však neorientuje sloveso řídící věty (úroveň B) k momentu promluvy (úroveň A) celé souvětí, nýbrž právě jen děj řídící věty, a proto musí děj obsahové věty orientovat do minulosti samo její sloveso (úroveň C). V uvedených jazycích tedy prézens ἐπιπλέουσι odpovídá minulému nedokonavému (průběhovému) času: např. angl. *were sailing,* fr. *ils navigaient.* V takových případech se mluví tradičně o **relativním používání časů**, jelikož děj nadřazené a děj podřazené věty jsou uváděny do **vzájemného vztahu** (předčasnost, současnost, následnost), který je podáván z **hlediska vypravěče** (úroveň A). V tomto tradičním pojetí tedy relativní temporalita vyjadřuje vztah děje podřazené propozice (úroveň C) k době referování (úroveň B), zatímco absolutní temporalita je vztahována k době enunciace (úroveň A), cf. např. Novotný (1971: 67-8), podle něhož jde o absolutní používání časů v latině jen tehdy, když je děj pojímán "*se stanoviska mluvící nebo píšící osoby*".

Zcela odlišné pojetí se vyskytuje u Grepla – Karlíka (1986: 423) a Peňáze – Urbanové (1993: 12). Ti totiž pokládají za **relativní** užívání časů v obsahových (a jiných) vedlejších větách v češtině (tj. *mutatis mutandis* i v řečti-

[21] V latině je po slovesech *dicendi* doplnění samozřejmě ve formě vazby ak. + inf., ale uvedené poznatky se týkají také tzv. relativního užívání časů a souslednosti časové.

ně), kdežto pro latinu postuluje Peňáz **absolutní** používání časů: "*Zatímco čas českého slovesa vyjadřuje pouze relativní vztah k jinému slovesnému ději, latinská kategorie času vyjadřuje absolutní časové zařazení...*". O řeckém slovese pak Goodwin říká (1889: 8): "*přítomný čas* (sc. v obsahové větě po sekundárním čase) *denotuje čas* absolutně *minulý a jen* relativně *přítomný*".

Co umožňuje dvě tak diametrálně odlišná pojetí?

Termín *relativní* byl zvolen dost nešťastně. Užívání časů ve vedlejších větách lze totiž charakterizovat jako relativní jak v latině, tak i v řečtině, neboť v obou jazycích je gramatický čas vedlejší věty volen v závislosti na vztahu děje vedlejší věty k větě nadřazené, ale tuto relativnost je třeba chápat v každém jazyce jinak:

LATINA: veškerá výpověď je chápána z hlediska subjektu roviny A, který usouvztažňuje C vzhledem k B (jinak řečeno: C je pojímáno z hlediska A ve vztahu k B). Jestliže je zrušen vztah C ku B, pak – podle Novotného – dochází k absolutnímu použití času.

ŘEČTINA: C je pojímáno z hlediska subjektu B a ve vztahu k němu (na subjekt A se nebere zřetel,[22] sloveso obsahové věty nesituuje její děj vzhledem k A, protože souvětí je orientováno k A jako celek slovesem řídící věty); v řečtině neexistuje tzv. druhá závislost.

Zásadní rozdíl tedy nespočívá v tom, **ke kterému ději** je děj obsahové věty vztahován (neboť v obou případech je to rovina B), nýbrž v tom, z **hlediska koho** (z hlediska které roviny) je usouvztažnění prováděno: v latině je to z hlediska vypravěče (úroveň A), v řečtině je to z hlediska podmětu nadřazené věty (úroveň B). Toto kritérium se objevuje již u Kühnera – Gertha (1904: 359-360), kteří rozlišují – bez zmínky o absolutním či relativním užívání časů – vyjadřování obsahu vedlejší věty a) z hlediska vypravěče "*vom Standpunkte des Erzählers*" (po slovesech *sentiendi a affectuum*), b) z hlediska subjektu nadřazené věty "*nach der Anschaung des Subjektes im Hauptsatze*" (po slovesech *dicendi*).

---

[22] V definici absolutní temporality, kterou podává belgický grécista Y. DUHOUX (1992: 34), je úroveň A v O.O. úmyslně vyloučena: "*absolutní temporalita se vztahuje k okamžiku promluvy mluvčího/redaktora*", tj. naše úroveň A, (avšak "*v nepřímé řeči: je to okamžik, kdy mluví nebo myslí osoba, jejíž myšlenky nebo slova jsou reprodukovány*", tj. naše úroveň B), zatímco "*relativní temporalita se vztahuje k době, do níž je situován děj vyjádřený slovesem nadřazené věty*", tj. úroveň B ("*Temporalité absolue se refère au moment où s'exprime le locuteur/rédacteur* (*en discours indirect: le moment où parle ou pense la personne dont on rapporte les paroles ou pensées*), *temporalité relative se réfère au moment où se situe l'action du verbe de la proposition régissante*"), Podle DUHOUXE (1992: 147) slovesa v řečtině "*vyjadřují pouze absolutní temporalitu*" ("*les verbes en grec n'expriment que la temporalité absolue*").

Důsledkem tohoto pojetí je skutečnost, že v klasické řečtině (stejně jako v češtině) se v časových formách vedlejší věty reflektuje právě takový čas a modus, který by měla jako samostatná výpověď:

/3/ Xen. An. 1,3,5 καὶ οὔποτε ἐρεῖ οὐδεὶς ὡς ἐγώ... τὴν τῶν βαρβάρων φίλιαν εἱλόμην. – *A nikdy nikdo neřekne (nebude moci říci), že jsem si vybral přátelství barbarů.* (přímo: εἵλου).

Aorist εἱλόμην situuje děj z hlediska autora projevu οὐδεὶς (ale i z hlediska vypravěče) do minulosti. Důsledkem syntaktického začlenění obsahové věty je posunutí gramatické osoby (εἵλου × εἱλόμην), čas zůstává nezměněn.

3.1.2. Zvláštnosti v používání indikativu

Specializované gramatické příručky (Chantraine 1953: 292, Goodwin 1889: 263) upozorňují, že Homér nepoužívá v obsahových větách uvozených ὅτι/ὡς, ὅ, ὅ τε, οὕνεκα[23] stejných časů jako klasická řečtina. Podle Goodwina věty s ὅτι/ὡς "*are not yet constructed on the principles of indirect discourse, a present or perfect of direct form appears as an imperfect or pluperfect in these clauses after past tenses*". Z hlediska své formy se tedy homérské konstrukce podobají konstrukcím ve francouzštině nebo v angličtině:

/4/ Il. 22, 438 οὐ γὰρ οἵ τις ἐτήτυμος ἄγγελος ἐλθὼν | ἤγγειλ' ὅττι ῥά οἱ πόσις ἔκτοθι μίμνε (impf.) πυλάων ~ *...vždyť nepřišel žádný jistý posel a neoznámil jí* (tj. Andromaše), *že její milený muž* (Hektór) *leží před branou města...*(O.R. stejně jako v klasické řečtině: πόσις... μίμνει...), francouzsky: *personne ... n'est pas venu lui dire* (sc. à Andromaque) *que son époux* (sc. Hector) *était* (imperfektum) *hors des remparts.*

/5/ Od. 24, 182 γνωτὸν δ' ἦν, ὅ ῥά τίς σφι θεῶν ἐπιτάρροθος ἦεν ~ *Bylo tu znát, že nějaký bůh jest pomocník jeho* (O.R. stejně jako v klasické řečtině: ἐπιτάρροθος ἐστί), francouzsky: *il était évident qu'un dieu guidait* (imperfektum) *ses coups.*

/6/ Il. 13, 674 Ἕκτωρ δ' οὐκ ἐπέπυστο Διὶ φίλος, οὐδέ τι ᾔδει | ὅττι ῥά οἱ νηῶν ἐπ' ἀριστερὰ δηιόωντο λαοί ~ *Hektór Diovi milý však nebyl informován a nevěděl,* | *že trójský lid je huben* | *po levé straně korábů...* (O.R. stejně jako v klasické řečtině: δηιόονται λαοί), francouzsky: *Hector ... ne savait pas qu'à gauche des nefs les Argiens lui massacraient* (imperfektum) *les gens.*

Je třeba si uvědomit, že v těchto a dalších příkladech nejsou řídícím slovesem slovesa *dicendi*, nýbrž slovesa typu οἶδα a γιγνώσκω. Výskyt slovesa

[23] Naproti tomu v nepřímé otázce Homér užívá stejnou konstrukci jako attičtina.

ἀγγέλλω v /4/ je zcela ojedinělý a lze jej objasnit tím, že ani toto sloveso nepatří k "čistým" slovesům *dicendi,* protože jeho syntaktické chování se poněkud liší od chování sloves *dicendi*: obsahová propozice totiž může mít i formu participiální konstrukce. Proto je řadíme mezi slovesa *declarandi.*

S podobným použitím imperfekta se můžeme setkat – byť vzácně – i v klasické attičtině, zejm. u Platóna a Xenofónta:[24]

/7/ Xen. Cyr. I,3,10 Ἐπελέλησθε δὲ πανταπάσι σύ τε ὅτι βασιλεὺς ἦσθα, οἵ τε ἄλλοι ὅτι σὺ ἄρχων. Τότε γὰρ δὴ ἔγωγε καὶ πρῶτον κατέμαθον ὅτι τοῦτ᾽ ἄρ ἡ ἰσηγορία ἦν ὃ ὑμεῖς τότ᾽ ἐποιεῖτε... ~ *Dokonce jsi úplně zapomněl, že jsi král, a ostatní, že tys jejich vládcem. Na tom, co jste tenkrát dělali, jsem poprvé pochopil, co je svoboda projevu...*(přímo: βασιλεὺς εἶ; τοῦτο ἡ ἰσηγορία ἐστί) .

V obou případech (ἦσθα a ἦν) kontext nepřipouští interpretaci minulým časem,[25] protože z hlediska autora projevu (Astyagés a jeho druzi, podmět k ἐπελέλησθε a κατέμαθον – úroveň B) jde o děj právě probíhající, přítomný (současný s jejich výpovědí); ovšem z hlediska vypravěče (úroveň A) jde o děj minulý. V klasické řečtině bychom v takovém případě očekávali indikativ/optativ prézentu. Anomální užití imperfekta bývá vysvětlováno tím, že kontext je schopen dotyčný děj zřetelně časově lokalizovat (Goodwin 1889: 263) nebo že "*réalité des faits remporte sur la représentation de ces faits*" (Humbert 1972: 189).[26] Na rozdíl od homérského jazyka, kde byly predikátory sémanticky omezeny více méně na verba *cognoscendi* a *affectuum,* v attičtině je paleta sloves mnohem pestřejší: ἐπιλανθάνομαι, καταμανθάνω /7/, ὁρῶ Xen. An. 2,2,5; αἰσθάνομαι Th. 2,88, Xen. An. 1,2,21; Antipho 1,15; γιγνώσκω Xen. An. 2,2,15; δῆλόν ἐστι Xen. An. 2,3,6; οἶδα Antipho 1,8; ἐννοοῦμαι Xen. An. 3,1,2; πυνθάνομαι Xen. HG 3,2,11; ἄπειρός εἰμι Th. 6,1,1; ἔνδηλός εἰμι Xen. Cyr. 1,4,1; καταφανής εἰμι Plat. Civ. 343a; θαυμάζω Xen. An. 1,1,16; Plat. Tht. 142a; διδάσκω Xen. Mem. 1,7,1; λοιδορῶ Xen. Smp. 4,32; ἀπολογοῦμαι Xen. HG 1,4,20; ἀπαγγέλλω Xen. An. 6,1,16. Xen. An. 6,1,16; ὑπισχνοῦμαι Xen. An. 6,1,16. Dokonce se objevuje i několik příkladů – i když ne zcela jednoznačných – kde je řídícím predikátorem sloveso λέγω:

/8/ Xen. An. 3,3,12 ἀκούσας δὲ Ξενοφῶν ἔλεγεν ὅτι ὀρθῶς

[24] O podobném používání imperfekta v koiné, cf. KILPATRICK (1990: 97) a MUCHNOVÁ (1997: 170 n.)

[25] Ačkoliv v attičtině je imperfektum pravidelně interpretováno časem minulým, cf. /15/.

[26] STEINMANN v Poznámkách ke *Kyrupaideii* pouze uvádí, že do češtiny se takové imperfektum překládá přítomným časem.

ἠτιῶντο[27]) ... ~ *Když to Xenofón uslyšel, uznal, že jej obviňují .... po právu.* (přímo: ὀρθῶς αἰτιᾶσθε)

/9/ Ar. Vesp. 283 ὃς ἡμᾶς διεδύετ' | ἐξαπατῶν καὶ λέγων | ὡς φιλαθήναιος ἦν καὶ | τὰν Σάμῳ πρῶτος κατείποι ~ *kdo se pokoušel nás oklamat a uklouznout nám, když říkal, že je přítelem Athéňanů a že jako první odhalil samské záležitosti* ..(O.R.: φιλαθηναιός εἰμι).

Zatímco u Homéra se jednalo o jev méně častý, než by mohlo vyplývat ze zmínek u Goodwina a Chantraina, v attičtině, jak se zdá, jde o jev frekventovanější, a přitom více lingvisty opomíjený, snad proto, že u Homéra je tento typ použití jediný možný, zatímco v attičtině a v koiné jde ve vztahu k ostatním jazykovým prostředkům jen o okrajovou záležitost.

3.1.3. Existuje v řečtině souslednost časová?

Tato otázka může být položena ve dvou souvislostech:

1) Příklady z 3.1.2., ilustrující posun v používání času v závislé větě u Homéra a vzácně i u Platóna a Xenofónta, resp. v koiné, mohou vést k úvahám, zda v řečtině neexistuje něco podobného jako relativní používání časů, jak je známe z některých živých jazyků a z latiny.

Z uvedených příkladů však vyplývá zcela jasně, že nejde vesměs o slovesa *dicendi* v užším slova smyslu, nýbrž o slovesa *sentiendi* a *affectuum,* tj. o slovesa s poněkud odlišnou sémantickou charakteristikou. Toto rozlišení, často opomíjené v novějších příručkách, se objevuje již u Kühnera – Gertha (1904:359n). Podle nichž má vedlejší věta takovou formu, kterou by měla v nezávislé řeči a) z hlediska vypravěče (úroveň A) "vom Standpunkte des Erzählers", zpravidla po slovesech *sentiendi* (γιγνώσκω) a *affectuum*; b) z hlediska subjektu hlavní věty "nach der Anschaung des Subjektes im Hauptsatze" (naše úroveň B), zpravidla po slovesech *dicendi.*

Úvahy Kühnera – Gertha se mohly stát východiskem pro Rijksbarona (1994: 48-52), který odlišuje obě skupiny sloves na úrovni existenciální pre-

[27] RIJKSBARON (1994: 50, př. /128/) tuto větu překládá *After hearing this Xenophon said that they had been right in finding fault with him* a pro O.R. postuluje: ὀρθῶς ἠτιᾶσθε vyjadřující anterioritu před dějem věty nadřazené. Také GOODWIN (1989: 262) překládá *he said that they had accused him rightly*, kdežto HUMBERT (1972: 189) dává přednost imperfektu: *X. dit qu'ils l'accusaient à juste titre*, nicméně s upozorněním, že děj se vztahuje do minulosti. Vzhledem k situaci (obvinění vznášeli vojáci těsně před Xenofóntovou reakcí a jejich obviňování implicite trvá i v době, kdy se Xenofón začne ospravedlňovat) i vzhledem k bezprostřednímu kontextu καὶ αὐτὸ τὸ ἔργον αὐτοῖς μαρτυροίη ~ *a že sama skutečnost jim to dosvědčuje* — dáváme přednost jiné interpretaci (cf. /8/). Také český překlad J. ŠONKY (Praha, Odeon 1974: 102) má prézens: *X. ...uznal, že mají pravdu...*

supozice. Obsah obsahové věty je pojímán po slovesech *percipiendi, cognoscendi a affectuum* jako faktivní (**factive**), tj. jako skutečnost existující nezávisle na dané výpovědi. Lze tudíž provést transformaci, kterou by se souvětí rozpadlo na dva samostatné celky: *Jan viděl, že v domě hořelo —> V domě hořelo a Jan to viděl.* (cf. Rijksbaron 1994: 48 nn.). Obsahové věty vyjadřují smyslovou nebo intelektuální percepci či emocionální reakci na něco, co již existuje nezávisle na této percepci. Proto není obsah závislé věty prezentován z hlediska podmětu nadřazené věty (úroveň B), nýbrž je pojímán jaksi absolutně, tj. z hlediska vypravěče (úroveň A). Naproti tomu po slovesech *dicendi* je obsah závislé věty prezentován jen jako **reprodukované tvrzení,** jež nemá *faktivní povahu.* Nelze tudíž ani provést transformaci *Jan řekl, že v domě hořelo —> *V domě hořelo a Jan to řekl.*

Zdá se tedy, že rozšíření obsahových vět s ὅτι/ὡς se specifickou konstrukcí nepřímé řeči v minulém kontextu (na úkor infinitivních vazeb), k němuž došlo po slovesech *dicendi* v pohomérské době, vedlo k prosazení této konstrukce také po slovesech *percipiendi, cognoscendi a affectuum* a naopak, i když jen v omezené míře, k rozšíření konstrukce existující primárně po slovesech *percipiendi, cognoscendi a affectuum* i ke slovesům *dicendi.*

2) Ačkoliv se běžně uznává (např. Delaunois 1988: 108), že řečtina nezná souslednost časovou (když abstrahujeme od optativu střídného), přesto někteří autoři (Rijksbaron 1994: 50n, Kühner – Gerth 1904: 359,3) uvádějí, že indikativ imperfekta a aoristu de facto znázorňují děj současný, resp. předčasný vzhledem k ději věty řídící. Naproti tomu Chanetová (1986: 24) a Duhoux (1992: 147) velmi přesvědčivě argumentují, že řečtina nevyjadřuje prostřednictvím slovesných tvarů relativní chronologii. Prézens bývá sice často spojován s vyjadřováním dějů, které jsou více méně současné se základním časem *t* (s dějem nadřazeného slovesa), kdežto aorist s vyjadřováním dějů, které jsou předčasné či následné k času *t,* ale to je jen důsledek vidové opozice, kdy prézens vyjadřuje děj v jeho průběhu, tj. děj nedokončený, zatímco aorist vyjadřuje děj uzavřený.[28]

3.1.4. Prolepse

Podmět vedlejší věty je často prezentován jako předmět věty hlavní (tzv. **prolepse** neboli **anticipace**).

/10/ Dem. Phil. 3,50 σιωπῶ θέρος καὶ χειμῶν' ὡς οὐδὲν διαφέρει – *je zbytečné říkat (zamlčím), že léto a zima pro něj neznamenají žádný rozdíl.*

[28] K této problematice se vrátíme později ve zvláštním článku.

3.1.5. Objasňovací věty

Někdy obsahové věty s ὅτι (kde ὅτι odpovídá latinskému *quod*) nerozvíjejí přímo predikační výraz, nýbrž nějaké demonstrativum nebo substantivum, jež se vyznačuje relativně malou informační hodnotou a sémantickými rysy [+ abstraktnost], [+ obecnost]; někdy se užívá termínu substantiva *kategoriální povahy*. Taková substantiva a demonstrativa fungují jako odkazovací výrazy.

/11/ Plat. Gorg. 416 a οὕτω θαυμάσας ... εἶπον τοὺς λογοὺς, ὅτι ... ἄξιον εἴη διαλέγεσθαι ~ *podiviv se, řekl jsem ona slova, totiž že je snad vhodné diskutovat.*

/12/ Xen. Ages. 1,24 καὶ τοῦτ' οὖν ἀγαστῶς ἔδοξε πρᾶξαι ὅτι κατεσκεύαστο τὸ ἱππικὸν αὐτῷ... ~ *I v tom se tedy projevil jako obdivuhodný organizátor, že si opatřil jízdu...*

Odkazovací výraz má jen formální platnost (není větným členem), jeho funkcí je vyjadřovat způsob začlenění podřazené věty do syntaktické struktury nadřazené věty (Mluvnice češtiny 1987: 448, 450 n.). Odkazovací výraz má pak funkci pádového ukazatele (Grepl – Karlík 1986: 384 n.), který signalizuje pádovou formu valenční pozice. Zároveň však vedlejší věta objasňuje sémantický obsah kategoriálního substantiva nebo demonstrativa, a proto se někdy tento typ vět charakterizuje jako *věty objasňovací*.

3.1.6. Optativ obliquus

Pokud je řídící sloveso v sekundárním čase, může (ale nemusí) být v závislé větě optativ bez ἄν (tzv. **optativus obliquus**). Používání optativu není v řečtině závazné. Optativ obliquus má stejnou časovou platnost, jakou by měl odpovídající indikativ (resp. konjunktiv, viz dále): optativ prézentu tedy odpovídá v zásadě indikativu prézentu nebo indikativu imperfekta (tj. primárnímu a sekundárnímu času prézentního kmene), optativ aoristu indikativu aoristu (tj. sekundárnímu času aoristového kmene), optativ perfekta indikativu perfekta nebo indikativu plusquamperfekta (tj. primárnímu a sekundárnímu času perfektního kmene). Pokud jde o optativ futura, vyskytuje se – na rozdíl od ostatních optativů – jen v nepřímé řeči, kde zastupuje indikativ futura (poměrně vzácně).

/13/ Hdt. 6,41, καί μιν πυθόμενοι ὡς εἴη Μιλτιάδεω παῖς ἀνήγαγον παρὰ βασιλέα ~ *a když se dozvěděli, že je Miltiadovým synem, dovedli ho ke králi.* (přímo: ἐστί...παῖς). Optativ prézenta odpovídá indikativu prézenta.

/14/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ ἔλεγον ... ὅτι οἱ Θρᾷκες πάντες περικεκυκλωμένοι εἶεν τοὺς Ἕλληνας. ~ *(starci) říkali, že všichni Thrákové mají řeky obklíčené*...(přímo: οἱ Θρᾷκες περικεκύκλωνται τοὺς Ἕλληνας). Optativ perfekta zastupuje indikativ perfekta.

/15/ Th. 1,90,4 ὑπειπών... ὅτι αὐτὸς τάκεῖ πράξοι ᾤχετο. ~ *Když ... dodal* (sc. Themistoklés), *že všechno projedná sám na místě, odešel.* Optativ futura odpovídá indikativu futura.

Indikativ imperfekta/plusquamperfekta (tj. sekundární časy těch kmenů, které mají primární i sekundární časy) však bývá optativem zastupován jen vzácně, aby se eliminovala možnost dvojí interpretace. Optativ se vyskytuje většinou jen tehdy, když je z kontextu zřetelné, že jde o minulý děj:

/16/ Xen. Hell. 1,7,5 Μετὰ ταῦτα δὲ οἱ στρατηγοὶ ... τὰ πεπραγμένα διηγοῦντο, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἐπὶ τοὺς πολεμίους πλέοιεν, τὴν δὲ ἀναίρεσιν τῶν ναυαγῶν προστάξαιεν τῶν τριηράρχων ἀνδράσιν ἱκανοῖς ..~ *Vojevůdci vyložili své jednání asi v tom smyslu, že sami pluli proti nepřátelům a že vyproštění trosečníků svěřili osvědčeným kapitánům.....*(přímo.: ἐπλέομεν ....τὴν ἀναίρεσιν προσετάξαμεν). Optativ prézenta odpovídá indikativu imperfekta a optativ aoristu zastupuje indikativ aoristu.

Většinou se však indikativ imperfekta a plusquamperfekta v optativ zástupný nemění:

/17/ Xen. Hell. 6,5,33 Οἱ πρέσβεις Λακεδαιμονίων ... ἀνεμίμνησκόν τε γὰρ τοὺς Ἀθηναίους ὡς ἀεί ποτε ἀλλήλοις ἐν τοῖς μεγίστοις καιροῖς παρίσταντο ἐπ' ἀγαθοῖς· ~ *Poslové ze Sparty... připomínali Athéňanům, že v minulosti vždycky v největších nebezpečích stáli při sobě k vzájemnému prospěchu.* (O.R.: ἀεὶ παρῖστάμεθα).

Někdy se mohou indikativy a optativy střídat v témže souvětí (cf. /13/):

/18/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ ἔλεγον πάντα τὰ γεγενημένα, καὶ νῦν ὅτι πολιορκοῦνται (sc. οἱ Ἕλληνες) ἐπὶ λόφου, οἱ δὲ Θρᾷκες πάντες περικεκυκλωμένοι εἶεν τοὺς Ἕλληνας ~ *Starci pověděli, co se stalo, a že teď jsou Řekové obléháni na kopci, kde je mají všichni Thrákové v obklíčení.*

Za sekundární čas je pokládán i prézens historický:

/19/ Xen. An. 1,1,3 Τισσαφέρνης διαβάλλει τὸν Κῦρον πρὸς τὸν ἀδελφὸν ὡς ἐπιβουλεύοι αὐτῷ ~ *Tissafernés pomluví Kýra u jeho bratra, že proti němu strojí úklady.* (O.R.: ὡς Κῦρος ἐπιβουλεύει).

Optativ obliquus však může zastupovat nejen **prosté indikativy,** ale i **konjunktivy bez ἄν nebo s ἄν** (konj. očekávací).

/20/ Xen. An. 6,1,16 Χειρίσοφος... ἀπήγγελλε δὲ ὅτι ἐπαινοίη αὐτοὺς καὶ Ἀναξίβιος ὁ ναύαρχος καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ ὅτι ὑπισχνεῖτο[29] Ἀναξίβιος, εἰ ἀφίκοιντο ἔξω τοῦ Πόντου, μισθο-

[29] Imperfektum na místě očekávaného prézentu – děj je podáván z hlediska vypravěče Xenofónta.

φορὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι.. ~ *Cheirisofos jim vyprávěl, že je chválí jak nauarchos Anaxibios, tak i ostatní, a že jim slibuje, že dostanou žold, jestliže odejdou od Černého moře.* (Přímo: ἐὰν ἀφίκησθε ἔξω τοῦ Πόντου, μισθοφορὰ ὑμῖν ἔσται.)

Naproti tomu **optativy s ἄν** (optativy možnosti) a **indikativy sekundárního času s ἄν** (indikativy vyjadřující irealitu) zůstávají nezměněny, protože optativ obliquus se nevyskytuje ve spojení s ἄν:

/21/ Plat. Krat. 402a Sókr.: Λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει (préz. hist.) ὡς δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. ~ *Hérakleitos kdesi říká, že vše je v pohybu a nic nezůstává v klidu, a přirovnávaje skutečnost k toku řeky, říká, že není možné dvakrát vstoupit do téže řeky (= nemůžeš vstoupit).*[30]

/22/ Xen. An. 2,1,10 ἔνθα δὴ ἀπεκρίνατο Κλεάνωρ ὁ Ἀρκάς, πρεσβύτατος ὤν, ὅτι πρόσθεν ἂν ἀποθάνοιεν ἢ τὰ ὅπλα παραδοίησαν ~ *Tu Kleanór jsa nejstarší odpověděl, že by spíše zemřeli, než by odevzdali zbraně.*

3.1.7. Rozdíl v použití optativu zástupného a indikativu

Představuje **optativ obliquus** jen formální vyjádření závislosti obsahové věty na řídícím slovese v sekundárním čase nebo má nějaký vlastní význam? Někteří badatelé se kloní k možnosti první, podle jiných je právě pro svoji fakultativnost nositelem dalšího významu: signalizuje subjektivní postoj mluvčího k výpovědi:

/23/ Hdt. 5,97 Ταῦτά τε δὴ ἔλεγε καὶ τούτοισι τάδε, ὡς οἱ Μιλήσιοι τῶν Ἀθηναίων εἰσὶ ἄποικοι, καὶ οἰκός σφεας εἴη ῥυέσθαι δυναμένους μέγα ... ~ ... *toto říkal (posel Míléťanů) a k tomu ještě to, že Míléťané jsou kolóny Athéňanů a že je přirozené, aby je Athéňané chránili, protože mají velkou moc.*

Delaunois soudí (1988: 132), že se indikativ εἰσί a optativ εἴη, ačkoliv mají stejnou syntaktickou pozici a stejnou syntaktickou funkci, navzájem liší tím, že εἰσί vyjadřuje objektivní neoddiskutovatelnou skutečnost, zatímco optativ vyjadřuje subjektivitu mluvčího, který považuje pomoc za možnou a záhodnou.

[30] Novotný ve svém překladu *Kratyla* (Praha, Oikúmené 1994: 39) interpretuje dotyčný úsek jako přímou řeč: *H. ...praví: "dvakrát do téže řeky bys nevstoupil"*, ale vzhledem k tomu, že 2. sg. se užívá i pro zevšeobecnění konatele, zejména v příslovích, pořekadlech a aforismech apod. (*Mluvnice češtiny* 1987: 369), je vhodná i interpretace pomocí neosobní vazby.

Podobný názor můžeme najít i u dalších grécistů, optativ obliquus má např. sloužit k vyjádření nějaké skutečnosti, se kterou mluvčí[31] nesouhlasí, k níž má výhrady nebo kterou prezentuje jako něco sekundárního (Duhoux 1992: 227) či kterou podává z perspektivy vypravěče, kdežto slovesné tvary přímé řeči přinášejí víceméně doslovné znění, jež přispívá k oživení textu (Rijksbaron 1994: 51). Také Goodwin (1889: 259) chápe indikativ jako živější formu vyjádření než optativ, jinak však mezi optativem zástupným a slovesnými tvary přímé řeči rozdíl nevidí. V následujícím příkladu se oba optativy dají vysvětlit rezervovaností Sókrata vůči postoji svého partnera, kterého se snaží přesvědčit:

/24/ Plat. Apol. 21 c-d κἄπειτα ἐπειρώμην αὐτῷ δεικνύναι ὅτι οἴοιτο μὲν εἶναι σοφός, εἴη δ' οὔ... ~ ... *A pak jsem se mu pokoušel ukázat, že si sice myslí, že je moudrý, ve skutečnosti že však moudrý není.*

Objektivní a definitivní soud, který pronáší Sókratés o své vlastní osobě, je však v indikativu:

/25/ Plat. Apol. 21 d πρὸς ἐμαυτὸν δ' ἀπιὼν ἐλογιζόμην ὅτι τούτου μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἐγὼ σοφώτερός εἰμι'... ~ ... *odcházeje jsem tedy sám u sebe přemítal, že jsem moudřejší než tenhle člověk.*

Do užívání indikativu a optativu obl. je někdy vnášen chronologický a stylistický moment. Zatímco zpočátku měl snad optativ i svůj sémantickopragmatický obsah (cf. výše), postupně jej ztrácel (částečně již u Xenofónta) a stával se jen formálním signalizátorem závislosti vedlejší věty, nebo – v kontextu s indikativem – stylistickou variantou bez sémantického rozdílu:

/26/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ ἔλεγον πάντα τὰ γεγενημένα, καὶ νῦν ὅτι πολιορκοῦνται ἐπὶ λόφου, οἱ δὲ Θρᾷκες πάντες περικυκλωμένοι εἶεν αὐτούς.[32] ~ *Oni mu pověděli všechno, co se stalo, a že jsou teď Řekové obléháni na kopci, kde jsou obklíčení všemi Thráky.*

3.1.8. Rozlišování ὅτι a ὡς

Hodnocení významového vztahu mezi ὅτι a ὡς se v řeckých mluvnicích i ve speciálních studiích pohybuje mezi dvěma extrémy: od představy, že

[31] Termín *mluvčí* (*locuteur*), který se objevuje u mnoha autorů, je ambivalentní, protože není jasné, zda je míněn *mluvčí* jako autor celého textu (úroveň A) nebo subjekt nadřazené věty (úroveň B).

[32] Delaunois (1988: 133) naproti tomu navrhuje vzít pro vysvětlení indikativu a optativu v úvahu to, že mluvčími jsou zajatci, s jejichž výpovědí může autor vyprávě-

jsou obě spojky synonymní až po názor o jejich výrazné sémantické odlišnosti. Základní speciální studií k této problematice je doktorská práce H. Fournierové, *Les verbes 'dire' en grec ancien.* Fournierová dospěla k závěru, že obsahovou větou uvozenou ὅτι vypravěč (rovina A) naznačuje, že považuje její obsah za pravdivý, zatímco větou uvozenou ὡς vyjadřuje o její pravdivosti své pochybnosti. Přitom si však attické věty s ὡς uchovaly, i když jen vzácně, možnost vyjadřovat i pravdivou skutečnost (Fournierová: 157 n.). Tak Fournierová nastoluje mezi oběma spojkami asymetrický vztah, který bychom na základě Vennových diagramů mohli označit jako *distribuční inkluzi,*[33] v terminologii pražské školy pak jako *privativní opozici.*

Podobné názory se objevují i u jiných grécistů. Spojka ὅτι uvádí děj pokládaný za jistý, kdežto ὡς děj nejistý nebo popíraný (Bizos 1981: 129), přičemž nemusí jít jen o děj, který je považován za sporný z hlediska mluvčího, nýbrž i z hlediska jiné osoby zúčastněné na ději (Delaunois 1988: 108). Ὡς naznačuje, že vyslovené tvrzení obsahuje nějaké výhrady, např. když je řídící sloveso negováno nebo když daná osoba nechce přebírat zodpovědnost za věrohodnost vysloveného tvrzení (Humbert 1972: 185).[34]

---

ní souhlasit, pokud jsou nezaujatí, neutrální (*jsou obléháni*), pokud však líčí situaci příliš černě, může jejich slova autor zpochybnit použitím optativu (*jsou obklíčeni*).

[33] O Vennových diagramech podává základní informaci např. F. Čermák, *Jazyk a jazykověda*, Praha 1997: 116 n. nebo B. Palek, *Základy obecné jazykovědy*, Praha 1989: 74 nn.

[34] Biraudová (1982: 27) přináší na podporu významové odlišnosti obou spojek zajímavý etymologický argument: zatímco ὡς vzniklo z instrumentálu relativního zájmena **yo-* s adverbiálním suffixem *-s*, ὅτι vzešlo z akuzativu singuláru neutra relativa ὅς τις. Rozdíl mezi *říkat jak* a *říkat co* obráží rozdíl mezi demonstrativy τόδε /τόδε a ὧδε, která uvozují přímou řeč. I když nelze říci, že ἔλεγεν ὧδε *hovořil takto* by na rozdíl od ἔλεγεν ὅτι znamelo, že pravdivost tvrzení je zpochybňována, přece jen je možné v zásadě připustit, že výpověď zaměřená na *způsob, jak někdo něco řekl* může implicitně obsahovat i výhradu vypravěče (rovina A), že on by to řekl jinak. Tento pragmatický rozdíl pak mohl být lexikalizován a promítnout se i do spojek ὡς a ὅτι. Neuberghová-Donathová (1982: 263, 266) ukazuje, že zatímco u Platóna je opozice *objektivita* (ὅτι) × *subjektivita* (ὡς), sloužící k nuancování a odstiňování argumentace, již plně rozvinuta, u Hérodota spočívá významový rozdíl v tom, že ὅτι označuje něco *neautoptického*, kdežto ὡς uvádí sdělení s *autoptickým* zabarvením (po slovesech *dicendi et sentiendi*: ὅτι = zpráva/doporučení někoho jiného, ὡς = vlastní zpráva [proto se užívá i při sdělování věšteb a snů]; po slovesech *cogitandi*: ὅτι = znalost dosažená na základě objektivních skutečností; ὡς = poznání dosažené logickou analýzou; po slovesech *demonstrandi*: ὅτι = objektivní faktory sloužící k argumentaci, ὡς = důkazy přinášené vlastnostmi subjektu). Tento rozdíl mezi *autoptickým* a *neautoptickým faktorem* je typický pro balkánské jazyky. U Homéra je distribuce ὅτι a ὡς stejná jako u Hérodota, u Hésioda se obsahové věty s ὅτι/ὡς nevyskytují. Tragikové užívají οἶδα a γιγνώσκω s ὅτι/ὡς stejným způsobem jako Hérodotos

Na druhé straně Schwyzer – Debrunner (1950: 664, 5; 670) mezi uvedenými spojkami žádný rozdíl nečiní, stejně jako de Boel (jak to vyplývá implicite z celého jeho článku) a vlastně i Lightfood (cf. 2.2.).

Nejpravděpodobnější jsou hypotézy, které připouštějí, že opozice mezi objektivním ὅτι a subjektivním ὡς není zachovávána striktně, že jde spíše o určitou tendenci (Bizos 1981: 129; Humbert 1972: 183) a že často dochází k **neutralizaci** této opozice (Delaunois 1988: 108):

/27/ = /3/ Xen. An. 1,3,5 καὶ οὔποτε ἐρεῖ οὐδεὶς ὡς ἐγώ... τὴν τῶν βαρβάρων φίλιαν εἱλόμην. – *A nikdy nikdo neřekne (nebude moci říci), že jsem si vybral přátelství barbarů.* (přímo: εἵλου).

Tvrzení obsažené ve větě s ὡς může být podáno jako názor eventuálního protivníka, s nímž mluvčí nesouhlasí.

/28/ Plat. Phaid. 70 c Παλαιὸς μὲν οὖν ἔστι τις λόγος...ὡς... ~ *Existuje stará tradice, podle níž...*

Platón nepředstavuje tuto tradici jako nepravdinou, ale odpovědnost za následující tvrzení ponechává na samotné tradici.

U Homéra se optativ v obsahových větách s ὅτι/ὡς ještě nevyskytuje[35]. Poprvé se objevuje až v homérském hymnu Hymn. Ven. 214 εἶπεν δὲ ...,| ὡς ἔοι ἀθάνατος ~ *A řekl, že* (sc. *Ganymédés*) *je nesmrtelný.* Brzy dosahuje značné obliby a vede dokonce k vytvoření nových časů: optativu futura (v 5. st.) a optativu futura III. (ve 4. st.), jež se používají jen ve funkci optativu zástupného. V klasické době je optativ obliquus dokonce používán častěji než odpovídající indikativy, avšak od konce 4. st. se opět ocitá na ústupu.[36] V koiné se optativ obliquus vyskytuje mnohem méně často než v době klasické, v papyrech je eliminován optativ prézentu od 5. st. n. l. a optativ aoristu od 9. st. n. l. V novořečtině je optativ nahrazen konjunktivem a tvary indikativu minulého s partikulí ας nebo να (z ἵνα).

---

a Homér, ale již u Sofokla a Eurípida se objevuje v obsahových větách uvozených λέγω nový významový rys: rys *nepravděpodobnosti*, který sem pronikl zřejmě z rozlišení λέγω, ὡς (dokazování) × λέγω, ὅτι uplatňovaného v soudních řečech. Tentýž rozdíl se objevuje i u Thúkýdida.

[35] Objevuje se však ve větách účelových, časových, vztažných, podmínkových, obavných a dokonce i v nepřímých otázkách.

[36] Jako důvody uvádí Duhoux (1992: 231) funkční přetížení, fonetický itacismus, který vedl k homofonii některých tvarů optativu s indikativem a konjunktivem, relativně nízkou frekvenci optativu vzhledem k ostatním modům a jeho poměrně snadné funkční nahrazení indikativem futura, konjunktivem, imperativem nebo pomocí lexikálního vyjádření.

3.1.9. Přechod nepřímé řeči v přímou

Kromě nepřímé řeči může ὅτι u některých autorů uvozovat i řeč přímou; ὅτι zde má pak podobnou funkci jako naše uvozovky a dvojtečka:

/29/ Xen. An. 1,6,8 Kýros: Ἔτι οὖν ἄν γένοιο τῷ ἐμῷ ἀδελφῷ πολέμιος, ἐμοὶ δὲ φίλος καὶ πιστός; Ὁ δὲ (sc. Orontas) ἀπεκρίνατο ὅτι οὐδ' εἰ γενοίμην, ὦ Κῦρε, σοί γ' ἄν ποτε ἔτι δόξαιμι ~ *Kýros: "Můžeš se znovu stát nepřítelem mého bratra a mým věrným přítelem?" Orontas odpověděl, ani kdybych se jím stal, tobě bych se jím již nezdál (nemohl zdát).*

Tato konstrukce pronikla do attičtiny zřejmě pod vlivem rétoriky, i když tu jistou roli hrály i jiné faktory. U Hérodota ještě není doložena (Neubergerová – Donathová 1982: 270, pozn. 14).

Někdy dokonce přechází nepřímá řeč v přímou a naopak, jak to dosvědčují použité tvary zájmen:

/30/ Xen. An. 1,9,25 Κῦρος λέγων ὅτι οὔπω δὴ πολλοῦ χρόνου τούτου ἡδίονι οἴνῳ ἐπιτύχοι· Τοῦτον οὖν σοὶ ἔπεμψε, καὶ δεῖται σου τήμερον τοῦτον ἐκπιεῖν σὺν οἷς μάλιστα φίλεις. ~ *Kýros* (často posílal přátelům poloplné džbánky, když dostal nějaké velmi dobré víno, a) *vzkazoval, že již dávno nenarazil na lepší než je toto. "Proto ti ho* (sc. Kýros) *poslal a prosí tě, abys ho dnes vypil se svými nejlepšími přáteli."*

(Pokračování v příštím čísle)

VÝBĚR Z LITERATURY

1. Speciální studie

BIRAUD M., 1982. *Les énoncés déclaratifs du discours rapporté en grec classique*, in: *Travaux du Cercle linguistique de Nice*, Université de Nice, 4, 13-34.

BIRAUD M., 1985. *La syntaxe de ὡς dans la langue homérique: du subordonnant relatif au subordonnant conjonctif*, in: *Hommage à Jean Granarolo*, Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice, 50, 159-172, Nice.

DE BOEL G., 1980. *Towards a Theory of the Meaning of Complementizers in Classical Attic*, Lingua 1980, 285-304.

CALBOLI G., 1978. *Die Entwicklung der klassischen Sprachen und die Beziehung zwischen Satzbau, Wortstellung und Artikel*, IF 83, 197-261.

CRESPO E., 1984. *On the System of Substantive Clauses in Ancient Greek. A Functionnal Approach*, Glotta 72, 1-16.

DANEŠ F. – HLAVSA Z., 1987². *Větné modely v češtině*, Praha.

FOURNIER H., 1946. *Les verbes dire en grec ancien*, Paris.
HORROCKS G. C., 1977. *Rewiew of Ligtfoot (1975)*, Linguistics 185, 68-82.
HULT K., 1990. *Syntactic Variation in Greek of the 5th Century A.D.*, Göteborg.
CHANETOVÁ A.-M., *Sur l'aspect verbal*, Cratyle 5, 1986, 2-51.
KILPATRICK, G. D., 1990. *The Imperfect in Indirect Speech in the Greek New Testament* (ed. J. K. Elliot), JThS 49, 94-98.
LAKOFF R., 1967. *Abstract Syntax and Latin Complementation*, Cambridge 1968.
LIGHTFOOT D., 1975. *Natural Logic and the Greek Moods. The Nature of the Subjunctive and Optative in Classical Greek*, The Hague: Mouton 1975.
MONTEIL P., 1963. *La phrase relative en grec ancien*, Paris.
MUCHNOVÁ D., 1997. *Temporalité relative et temporalité absolue en grec ancien*, in: Studi di linguistica greca II, Milano, 161-174.
MUCHNOVÁ D., 1994. *Remarques sur l'oratio obliqua en grec classique*, Cratyle 13, 27-45.
NEUBERGEROVÁ-DONATHOVÁ R., 1982. *Der Gebrauch von* ὅτι *und* ὡς *in Subjekt- und Objektsätzen*, RhM 125, 252-274.
PEŇÁZ P. 1983. *Infinitives and Participles as Equivalent of the Content Clauses in Latin and Greek*, in: Concilium Eirene XVI, proceedings of the 16th International Eirene Conference, Prague 1982, 268-273.

2. Novější syntaktické příručky, často menšího rozsahu, publikované většinou po roce 1970 a určené studentům na vysokých školách

ADRADOS F. R., *Nueva sintaxis del griego antiguo*, Madrid, Gredos 1992 (obsahuje bohatou bibliografii).
BIZOS M., *Syntaxe grecque*, Paris, Vuibert 1981.
BRANDENSTEIN W., *Griechische Sprachwissenschaft, III. Syntax*, Berlin 1966.
BORNEMANN E. – RISCH E., *Griechische Grammatik*, Frankfurt/M. – Berlin – München 1973.
DELAUNOIS M., *Essais de syntaxe grecque*, Bruxelles – Louvain 1988.
DUHOUX Y., *Le verbe grec ancien*, Louvain-la-Neuve, Peeters 1992.
LORIAUX R., *Notes sur la syntaxe grecque*, LEC 50,1982, 133-139.
LUKINOVICH A. – ROUSSET M., *Grammaire du grec ancien*, Genève 1994[2].
MAIER F., *Die Version aus dem Griechischen*, Bamberg 1976.
MCKAY K. L., *Greek Grammar for Students (A Concise Grammar of Classical Attic with Special Reference to Aspect in the Verb)*, Canberra 1974.
MEIER-BRÜGGER M., *Griechische Sprachwissenschaft, I. Bibliographie – Einleitung – Syntax, II. Wortschatz – Formenlehre – Indizes*, Berlin, de Gruyter 1992. (Sammlung Göschen).
NIEDERLE J. – NIEDERLE V – VARCL L., *Mluvnice řeckého jazyka*, Praha 1974.

NOVOTNÝ F. – JIRÁNI O. – RYBA B., *Základní latinská mluvnice*, Brno 1971.
PEŇÁZ, P – URBANOVÁ, D., *Syntax latinského souvětí* (pracovní verze), Brno 1993.
RIJKSBARON A., *The Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*, Amsterdam, Gieben 1994[2].
SMYTH H. W., *Greek Grammar*. Revised by G. M. Messing. Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press 1976[3].

3. Starší gramatiky, často většího rozsahu

GILDERSLEEVE B. L., *Syntax of Classical Greek from Homer to Demosthenes*, New York – Cincinnati – Chicago 1900-1911, reprint s *Indexem* citovaných pasáží od P. STORKA, Groningen, Bouma's Boekhuis 1980 (část o závislých větách, infinitivu a participiu nebyla nikdy publikována)
GOODWIN W. W., *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*, London, MacMillan 1889 (několik reprintů).
HUMBERT J., *Syntaxe grecque*, Paris 1972[3] (1. vyd. 1945).
KÜHNER R. – GERTH B., *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Satzlehre II 1-2*, Hannover 1898-1904[3]. *Index locorum* zpracoval W. M. CALDER, Darmstadt, Wiss. Buchgesellschaft 1965. Dosud nejrozsáhlejší a nejpodrobnější gramatika.
SCHWYZER E. – DEBRUNNER A., *Griechische Grammatik II.: Syntax und syntaktische Stylistik*, München, Beck 1950 + F. RADT – S. RADT, *Stellenregister*, München, Beck 1971.
STAHL J. M., *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit*, Heidelberg, Winter 1907.
WACKERNAGEL J., *Vorlesungen über Syntax*, Basel 1926.

4. České gramatické příručky

DANEŠ F. – HLAVSA Z., *Větné vzorce v češtině*, Praha, Academia 1987.
GREPL M. – KARLÍK P., *Skladba spisovné češtiny*, Praha, SPN 1986.
Mluvnice češtiny, III. díl. Skladba, red. DANEŠ F. – HLAVSA Z., Praha, Academia 1987.
Příruční mluvnice češtiny, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995.

RÉSUMÉ

A propos de la complémentation en grec ancien

Essai d'une analyse didactique à l'ambition scientifique, destiné aux universitaires et prenant en considération de nouvelles théories, méthodes et procédés relevant de syntaxe fonctionnelle et théorie valencielle. Le but n'est pas une description normative, mais la présentation d'une large gamme d'hypothèses, procédés et solutions qui reflètent l'état actuel de nos connaissances et qui sont proposés par d' éminents hellénistes contemporains.

Après une brève introduction théorique à la complémentation en générale, et plus spécialement en grec, et après un essai de classification des différentes formes de complétives, on aborde les complétives conjonctionnelles introduites par ὡς/ὅτι. Les items traités dans les grammaires scolaires laissées de côté, notre attention porte sur les particularités dans l'emploi de l'indicatif, les différences entre l'emploi de l'optatif oblique et les formes de l'oratio recta, les différences entre l'emploi de ὅτι et de ὡς, transition de discours indirect en discours direct et vice-versa, problèmes de la temporalité absolue et relative, etc. Une suite est envisagée dans le numéro prochain, traitant les autres formes de propositions complétives à verbe fini.

AVRIGA 38-39 (1996-97), pp. 30-42

NIEKOĽKO POZNÁMOK K PLAUTOVÝM IDENTIFIKÁCIÁM

Ľudmila Buzássyová ***(Bratislava)***

Pri čítaní Plautových komédií sa stretávame so zaujímavým typom konštrukcií, ktoré Eduard Fraenkel v monografii *Plautinisches im Plautus* (Berlin 1922) označuje termínom "Identifikation". Chceli by sme zamerať našu pozornosť na niektoré z nich, na ich štruktúru, spôsob výstavby, ich charakteristické črty a na ich analýzu použiť aj novšie koncepcie lingvistického a literárnovedného výskumu. S ohľadom na istú básnickú obraznosť, ktorej sú nositeľmi, snažíme sa poukázať na spojivá medzi nimi a podobnými konštrukciami chápanými podľa niektorých týchto koncepcií ako metafory. V tomto smere nám bola oporou monografia Viktora Krupu *Metafora na hranici vedeckých disciplín* (Bratislava 1990). V nej rozpracovaný základný model metafory sme aplikovali na Plautove identifikácie. Podnetnými pre nás boli aj poznatky Jiřího Pavelku v práci *Anatomie metafory* (Brno 1982) o rôznych druhoch kontextov ako kľúčoch k sémantike metafory a metaforických foriem, o hranici medzi metaforou a stotožnením (identifikáciou) a iné.

Fraenkel v spomínanej monografii na príklade z Curc. 150 *(pessuli) fite causa mea ludii barbari: sussilite, obsecro, et mittite istanc foras...* dokumentuje dva zaujímavé javy. Po prvé sa zamýšľa nad výstavbou prvej výpovede *fite causa mea ludii barbari*, kde Plautus namiesto porovnania medzi určitým predmetom, o ktorom hovorí, a nejakým iným, vzdialenejším, s obľubou siaha po omnoho intenzívnejšom vzťahu, a to tak, že nepoužije obvyklejšiu – menej výraznú formu "*Toto sa správa ako to a to*", ale "*Toto sa stáva tým a tým*" (FRAENKEL, str. 26). V súvislosti s touto formou výpovede používa Fraenkel termín *Identität* (str. 26) a *Identifikation* (str. 28). Označuje ním jav, pri ktorom sa osoba alebo vec mení na nejakú inú osobu alebo vec a preberá jej funkciu, vlastnosti, osud. Po druhé si všíma formu spájania prvej výpovede s druhou, pri ktorom druhá výpoveď objasňuje prvú (označenú ako Identifikation) a robí ju zrozumiteľnou.

Pri výpovediach typu Curc. 150 *fite causa mea...* alebo Bacch. 665 *si frugi est, Herculem fecit ex patre: decimam partem ei dedit, sibi novem abstulit* sa identifikácia realizuje formou zmeny (dokumentujú ju slovesá *facere* a *fieri*). V druhej skupine identifikácií ide o "*plnú identitu*" (FRAENKEL, str. 38) vytvorenú pomocou slovesa *esse*, napr.: Truc. 788 *neve inter vos significetis, ego ero paries*, Merc. 361 *muscast meus pater: nil potest clam illum haberi*, alebo Trin.851 *pol hicquidem fungino generest: capite se totum tegit.* Takéto bezprostredné vyjadrenie identifikácie dvoch javov namiesto ich po-

rovnania zvyšuje komické pôsobenie textu. Napríklad vo veršoch Curc. 150 sq. *(pessuli) fite causa mea ludii barbari: sussilite, obsecro, et mittite istanc foras* namiesto vyjadrenia *Závory, vyskakujte ako tanečníci (rinčte, otvárajte sa)* autor hovorí *Závory, buďte tanečníkmi!* Podobne nie *môj otec je ako mucha*, ale *môj otec je mucha.*

Práve konštrukcie typu ***Muscast meus pater, ego ero paries, hic (homo) fungino generest*** so slovesom *esse* napomáhajúcim vyjadrenie plnej identity zaujali našu pozornosť. O štruktúre takýchto konštrukcií Fraenkel hovorí: "*Vyrovnanie (identita) je najprv vyjadrené v nejakej krátkej vete bez toho, aby sa poslucháč dozvedel jeho základ, odôvodnenie. Toto odôvodnenie nasleduje až potom, asyndeticky pripojené, sformulované niekoľkými slovami. Celok má čosi z grifu (gr. grifos). Druhá, objasňujúca veta obsahuje vlastné východisko myšlienky, dôležité pre pochopenie súvislosti. Prvá je vybudovaná hravou formou.*" (FRAENKEL, str. 39)

Hravá forma, hádankovitosť a obraznosť týchto konštrukcií nás inšpirovala k tomu, aby sme sa na ne pozreli ako na istý druh metaforických výrazov. Pokúsili sme sa uplatniť na ne model vychádzajúci z klasickej koncepcie metafory, predloženej I. A. Richardsom v knihe *The Philosophy of Rhetoric* (New York – London 1936) tak, ako nám ho podáva Viktor Krupa v knihe *Metafora na hranici vedeckých disciplín.* V kapitole *Základná štruktúra metafory* Krupa píše:

"*Základom metafory je usúvzťažnenie dvoch pojmových domén A a B, ktoré sa spravidla nespájajú do jedného celku a ich spoločný výskyt v bežnej reči je nezvyčajný. Cieľom tohto spojenia je pomocou jednej domény (B) charakterizovať druhú doménu (A) a to tak, že sa formálne medzi nimi konštatuje totožnosť, pravda s vedomím, že otázka totožnosti sa môže posudzovať rozlične a je podmienená subjektívne. Doména A sa najčastejšie charakterizuje ako tenor, kým doména B ako vehikulum...*" (KRUPA, str. 23) Pre úplnosť štruktúry metafory je nevyhnutná ešte tretia zložka, ktorú "*tvoria vlastnosti, črty či príznaky spoločné obidvom doménam, tzv. báza alebo základ. V jednej doméne táto báza predstavuje nápadnú vlastnosť, príznak bijúci do očí, kým v druhej doméne vystupuje v nenápadnej, všednej kvantite*" (KRUPA, str. 25).

Túto štruktúru metafory môžeme aplikovať na Krupom zvolenú básnickú metaforu *Tvoje oči sú hviezdy.* V nej explicitne vystupuje tenor (*oči*) i vehikulum (*hviezdy*), bázová vlastnosť je zrejmá, môžeme povedať konvencionalizovaná – dve domény sa prekrývajú v pojme jas niečích očí.

Danú štruktúru môžeme uplatniť aj pri tzv. lexikalizovanej metafore *lev* (označujúcej silného človeka), reprezentovanej navonok len vehikulom.[1]

[1] Tento výraz označuje ako lexikalizovanú metaforu TIBOR ŽILKA v *Poetickom slovníku* (Bratislava 1987), str. 92.

Chápanie lexikalizovanej metafory vychádza z prirovnania *silný, mocný ako lev* a na istej úrovni možno predpokladať existenciu identifikácie *X je lev* s explicitne vyjadreným tenorom i vehikulom.

Obe tieto metaforické konštrukcie zreteľne poukazujú na bázovú vlastnosť. V realite sveta existujú zreteľné javové súvislosti medzi jasom niečích očí a jasom hviezd takisto ako medzi silou mocného človeka a silou leva. Tieto súvislosti vytvárajú tzv. pragmatický kontext.[2] Pragmatický kontext napomáha odhaleniu podstaty metaforického výrazu, jeho bázovej vlastnosti, alebo inými slovami dešifrovaniu denotátu metafory.

Ak by sme chceli uplatniť metaforickú štruktúru tenor – vehikulum – bázová vlastnosť na Plautove hádankovité identifikácie, museli by sme sa rozhodnúť, či ju uplatniť na jej úplnú formu napr.: ***Muscast meus pater: nil potest clam illum haberi***, alebo len na jej prvú časť. Pri prvom pohľade, vychádzajúc len z formálnej stránky konštrukcie, by sme sa uspokojili len s jej prvou časťou *Muscast meus pater*, resp. *Meus pater est musca*. Prítomnosť tenora (*pater*) a vehikula (*musca*) v tejto konštrukcii však dešifrovateľnosť výrazu nezabezpečuje. Z pohľadu súčasného čitateľa nenachádzame prienik medzi doménou *otec* (*človek*) a *mucha*, zdajú sa byť pojmovo veľmi vzdialené a ich spojenie nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte. Preto pôsobí ako hádanka. To zameriava našu pozornosť na druhú časť výpovede: *Nil potest clam illum haberi* (voľne preložené: *nič sa nemôže stať, aby o tom nevedel*). Ak túto časť začleníme do modelu tenor – vehikulum – báza, zistíme, že je akýmsi opisom, komickou parafrázou bázovej vlastnosti – zvedavosti – základu spájajúceho tenor s vehikulom. Bez tejto výkladovej, objasňujúcej vety by prvá časť výpovede zostala hádankovitou alebo priam nezrozumiteľnou. Výkladová veta sa stáva organickou súčasťou celej identifikačnej konštrukcie.

Teraz bližšie k povahe bázovej vlastnosti tejto konštrukcie. Pri stretnutí so slovom *mucha* sa dnešnému čitateľovi môže vybaviť široká škála konotovaných významov. *Mucha* môže byť malá, dobiedzavá, otravná, môže prenášať choroby, poznáme spojenie *slabý ako mucha*, *mušia váha*... Hoci v slovenčine ani v nám známych jazykoch neexistuje ustálené spojenie *Zvedavý ako mucha*, *X je mucha* (ako je to v prípade *Silný ako lev*, *X je lev*), nemôžeme a priori vylúčiť jeho existenciu v hovorovom fonde latinčiny. Josef Hrabák vo svojej *Poetike* poukazuje na skutočnosť, že chápanie metafory sa mení aj v časovom priebehu, pretože sa niektoré pôvodné konotácie s odstupom od pôvodnej kultúrnej a životnej situácie vytrácajú. Z toho dôvodu starým metaforám dnes už často nerozumieme, alebo sa k ich porozumeniu musíme pomaly prepracovávať. Význam trópu závisí teda od celkového kontextu,

[2] K problematike pragmatického kontextu pozri bližšie: JIŘÍ PAVELKA, *Anatomie metafory*.

v ktorom sa trópus vyskytuje, a to nielen od kontextu literárneho, ale i všeobecne kultúrneho (HRABÁK, *Poetika*, str. 139). Potom by sme sa mohli domnievať, že z hľadiska súčasného čitateľa sa obeťou straty zrozumiteľnosti stal aj výraz *X je mucha*, alebo *X je zvedavý ako mucha*. V Georgesovom latinsko-nemeckom slovníku pod heslom *musca* okrem základného lexikálneho významu mucha nájdeme aj význam "... *II., übtr., v. Neugierigen, Plaut. Merc. 2.3.26 (361)*". U Forcelliniho: "...*6, muscam vocat Plaut. Merc. 2.3.26 curiosum hominem, et hac illac discurrentem*". Slovo *musca* sa s významom zvedavosť, zvedavý spája práve v tomto jednom verši Plautovho *Kupca*. Prisúdenie vlastnosti zvedavosť muche azda predpokladá myšlienkový pochod: mucha je malá – všade prenikne – zúčastní sa všetkého, čo sa deje – o všetkom sa dozvie – chce sa o všetkom dozvedieť – je zvedavá.

Hádankovitý charakter konštrukcie vyplýva práve z nezvyčajného výberu bázovej vlastnosti, ktorá je inotajne pomenovaná vo výkladovej vete *nil potest clam illum haberi* – zvedavosť – a až jej nepriame pomenovanie objasní čitateľovi spojivo medzi dvoma z hľadiska pragmatického kontextu na prvý pohľad nespojiteľnými pojmovými doménami *otec* a *mucha*. Výkladová veta vytvára pre ich spojenie pragmatický kontext, usmerňuje možné čitateľove konotácie správnym smerom, teda k pochopeniu tohto autorom zvoleného pragmatického kontextu – nič sa nemôže stať, aby sa o tom otec nedozvedel / nič sa nemôže stať, aby sa o tom mucha nedozvedela (lebo všade prenikne) – a k odhaleniu bázovej vlastnosti zvedavosti, ktorá je obom na základe daného pragmatického kontextu spoločná. Takéto usmerňovanie konotácií, vyzdvihovanie skrytých spojív medzi dvoma doménami spája tieto konštrukcie s hádankou. Podobne ako v hádanke, aj v nich spočíva hlavný efekt v rozlúštení, v odhalení zámerne zastretého denotátu, napr. bázovej vlastnosti zvedavosti. Tento efekt prispieva k fantazijnému a komickému obohateniu diela. Rozhodnúť, či mucha bola symbolom zvedavosti, alebo jej túto vlastnosť prisúdil len Plautus, nie je ľahké. Domnievame sa, že stavba takejto konštrukcie, jej hádankovitý charakter, nevyhnutnosť pripojenia výkladovej vety odhaľujúcej bázovú vlastnosť podporuje predpoklad, že spojenie *X je zvedavý ako mucha*, *X je mucha* v latinčine skôr neexistovalo ako existovalo.

Podobne identifikácia ***ego ero paries*** nemôže stáť osamotene. Potencionálne konotácie (bledosť, mlčanlivosť, pevnosť, prekážka...) usmerňuje pred ňou stojaca objasňujúca veta ***neve inter vos significetis*** (aby ste si niečo medzi sebou nenaznačili) smerom k bázovej vlastnosti, významu – prekážka oddeľujúca od seba dvoch ľudí. Taktiež nepredpokladáme existenciu živého ustáleného spojenia *X je stena*, *X je prekážkou ako stena*.

V konštrukcii ***hicquidem fungino generest: capite se totum tegit*** je bázová vlastnosť spájajúca doménu človek a hríb vytvorená na základe vonkajšej podoby človeka s veľkou hlavou a hríba. Pragmatický kontext opäť dotvára až výkladová veta.

Fraenkel bezpochyby správne predpokladá, že hoci tieto hádankovité identifikácie sú pre Plauta typické a prechádzajú celým jeho dielom, nevytvoril ich Plautus sám, ale len prijal podnet ľudového spôsobu vyjadrenia, aby ho svojským spôsobom a s osobitnou záľubou rozšíril. Takáto podoba nejakej myšlienky sformulovanej v identifikačnej konštrukcii sa uplatnila napr. v rôznych prísloviach alebo frazeologických zvratoch. Často ide o všeobecne platné sentencie ako "*účinok primitívnej múdrosti pozorujúceho a reflektujúceho ľudu*" (FRAENKEL, str. 45). Analogické konštrukcie možno nájsť aj v dnešných živých jazykoch. Fraenkel uvádza pekný príklad z nemčiny, pôvodne asi zo študentského jazyka: "*Das Leben ist eine Hühnerleiter: es ist von oben bis unten beschissen.*" V taliančine napr. "*La fortuna è una vacca: a chi mostra il davanti, a chi il dietro.*" Vo fonde slovenských príslovi, porekadiel a ustálených spojení hádankovité identifikačné konštrukcie takéhoto typu (X je Y: výklad) nie sú typické. Obdobné konštrukcie sa vyskytujú väčšinou vo forme porovnania: *Žena je ako drevená nádoba: ak ju nepobiješ, rozsuší sa*; *je ako vŕba: kde ho zasadíš, tam sa ujme*; prípadne podobné konštrukcie s plnovýznamovým slovesom: *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu: iskrí sa mu v očiach.* Časté sú však identifikačné konštrukcie, ktoré nepotrebujú výklad. Situácia, komunikačný kontext, v ktorom sa opakovane vyskytujú, zabezpečuje ich pochopenie napr.: *Zvyk je železná košeľa.*

V latinčine – u autorov, ktorí poskytujú vo svojich dielach priestor pre uplatnenie hovorových prvkov (Petronius, Varro, Persius a iní) – sú doložené hlavne také prípady identifikácií, v ktorých riešenie nie je explicitne vyjadrené, ale prenechané čitateľovi. Napr. Petron. 42,4 (*homo bulla est*), 42,7 (*sed antiquus amor cancer est*), 41,11 (*calda potio vestiarius est*). Sú pochopiteľné na základe širšieho kontextu, v ktorom sa vyskytujú a ktorý plní podobnú funkciu ako výkladová veta u Plauta. Napr. *Calda potio vestiarius est – teplý nápoj je obchodník s odevom: zahreje lepšie ako šaty. Antiquus amor cancer est – stará (starecká) láska je rakovina: privádza (starca) do hrobu.* Aj v takýchto konštrukciách možno nachádzať odrazový mostík pre Plautovu fantáziu. Fraenkel sa domnieva, že v reči ľudu boli popri takýchto konštrukciách živé aj také, v ktorých bol hádankovitý výraz objasnený pomocou druhej, asyndeticky pripojenej vety. Tento (pravdepodobne oprávnený) predpoklad je písomne podložený len dielami Plauta alebo proverbiom *lepus tute es: pulpamentum quaeris*, zaznamenaným napr. u Terentia Eun. 426.

Plautove identifikácie možno členiť a charakterizovať z rozličných hľadísk. Fraenkel rozpracoval predovšetkým ich formálne členenie.[3] Z hľadiska hĺbkovej štruktúry ich možno v zásade deliť do dvoch skupín:

1. Tie, ktoré si vyžadujú asyndeticky (alebo inak) pripojenú výkladovú vetu,

[3] K problematike členenia pozri bližšie spomínanú monografiu.

ktorá objasňuje povahu Plautom zvolenej bázovej vlastnosti spájajúcej tenor a vehikulum v identifikačnej vete X = Y.
2. Tie, ktoré takúto objasňujúcu vetu nevyhnutne nepotrebujú. Ide o identifikácie "zrozumiteľnejšie" – napr. s mytologickými námetmi: Epid. 178 (***Hercules ego fui, dum illa mecum fuit***) alebo Aul. 704 (***ego sum ille rex Philippus***). V týchto identifikáciách sa do konštrukcie X = Y spájajú dve pojmové domény na základe bázovej vlastnosti, ktorej pochopenie nám umožňuje pragmatický kontext (znalosť reálií, mytológie, histórie...), a preto ju netreba explicitne vyjadriť. Herkulova sila bola (a je i dnes) povestná. Rovnako známe bolo aj bohatstvo kráľa Filipa. Fraenkel túto skutočnosť formuluje tak, že Plautus podľa neho nedodržiava vždy štruktúru identifikácia: výklad, lebo nepokladá za potrebné nejaké vysvetlenie – "Erläuterung" (FRAENKEL, str. 55). My sa domnievame, že tvrdenie, že tieto konštrukcie nemajú v texte žiaden výklad, objasnenie, by bolo istým zjednodušením. Presnejšie by bolo povedať, že nemajú bezprostredne pripojenú stručnú výkladovú vetu typu *nil potest clam illum haberi* stojacu za identifikáciou *musca est meus pater.*

Ak vyberieme napr. verš Aul. 704 (*ego sum ille rex Philippus*), môžeme si všimnúť pred ním stojace verše 701 sq. (*Picis divitiis, qui aureos montis colunt, ego solus supero. nam istos reges ceteros memorare nolo, hominum mendicabula*) – hovorí ich otrok, ktorý sa práve zmocnil hrnca so zlatom – a za nimi umiestnené verše 705 sq. (*Nam ut dudum hinc abii, multo illo adveni prior ... ecfodio aulam auri plenam*), v ktorých otrok pokračujúc vo svojom monológu opisuje spôsob, ako získal ono rozprávkové "filipovské" bohatstvo. Identifikácia v Aul. 704 je teda akoby rámcovaná z dvoch strán. Verše 701-703 hovoriace o bohatstve sú akousi úvodnou myšlienkou rozohrávajúcou určité konotované významy, pripravujúcou pôdu pre identifikáciu vo verši 704 a zabezpečujúcou jej jednoznačné pochopenie. Tesnú spojitosť veršov 701-703 s identifikáciou vo verši 704 posilňujú aj konektory z roviny slovnej zásoby – verš 702 (***istos reges ceteros*** *memorare nolo...*), verš 704 (*ego sum* ***ille rex Philippus***). Z druhej strany sa k identifikácii ***ego sum ille rex Philippus*** pripájajú verše 705 sq., ktoré majú vpodstate charakter široko rozvedenej výkladovej výpovede. Úvodné verše a pripojené verše výkladové takto formujú širší textový kontext, ktorý navodzuje, upresňuje alebo bližšie špecifikuje pragmatický kontext danej identifikácie.[4]

V konštrukcii *musca est meus pater: nil potest clam illum haberi* výkladová veta stručne dešifruje pragmatický kontext, objasňuje povahu Plautom zvolenej bázovej vlastnosti. Vo veršoch 701...704 (*ego sum ille rex Philippus*) 705... je namiesto stručnej heslovitej vety detailne rozpracovaný básnický obraz prechádzajúci cez niekoľko veršov a vytvárajúci samostatný

[4] K problematike pragmatického, textového, komunikačného a i. kontextu bližšie JIŘÍ PAVELKA, *Anatomie metafory.*

sujet. Ten slúži len na spresnenie existujúceho, odhaliteľného pragmatického kontextu identifikácie ego sum ille rex Philippus. Podobne pragmatický kontext identifikácie Epid. 178 (*Hercules ego fui, dum illa mecum fuit*) ďalej rozvádza verš 179 (*neque sexta aerumna acerbior Herculi quam illa mihi obiectast*).

Táto skutočnosť nás privádza k potrebe pozorovať všetky tieto identifikačné konštrukcie z hľadiska širšieho textového kontextu. Fraenkel o tých hádankovitých hovorí ako o konštrukciách zložených z dvoch častí – hádankovitej identifikácie a (väčšinou) asyndeticky pripojeného niekoľkými slovami vyjadreného vysvetlenia, výkladu. Pri bližšom pohľade zistíme, že takáto stručná charakteristika neplatí pre všetky dané konštrukcie. Len niektoré z nich stoja v textovom kontexte samostatne, bez významových konektorov s tým, čo predchádzalo, alebo čo nasleduje. Takou je napr. identifikácia Trin. 851 v kontexte veršov 848-852:

848 sq.: (Sycophanta) *quin ego nunc subigor trium nummum causa ut hasce epistulas dicam ab eo homine me accepisse quem ego qui sit homo nescio neque novi, neque natus necne is fuerit id solide scio.*

851: (Charmides) ***pol hicquidem fungino generest: capite se totum tegit.*** *Hilurica facies videtur hominis, eo ornatu advenit.*

Myšlienka vyjadrená vo verši 851, že daný človek má (pravdepodobne) veľkú hlavu, sa ďalej bližšie nešpecifikuje, celá konštrukcia je samostatnou ucelenou jednotkou, voľne vsunuteľnou alebo vysunuteľnou z textu.

Podobne aj v konštrukcii Pseud. 747 (*Quid cum manifesto tenetur?* ***anguillast: elabitur***) nie sú potrebné ďalšie charakteristiky. Väčšina z Plautových identifikačných konštrukcií (aj hádankovitých) je viac alebo menej tesne zapojená do textového kontextu. Nedá sa o nich vždy povedať, že by sa skladali len z jednej identifikačnej vety a z jednej výkladovej. Často sa myšlienka postupne rozvíja, až dospeje k identifikácii s výkladovou vetou, inokedy za touto výkladovou vetou nasleduje ďalšia, rozvádzajúca myšlienku prvej výkladovej vety, alebo je identifikačná konštrukcia rámcovaná z oboch strán. Stáva sa súčasťou prepracovaného básnického obrazu, akoby jeho myšlienkovým – nezriedka komickým – centrom. Ako príklad nám môže poslúžiť Fraenkelom zvolená modelová identifikačná konštrukcia Merc. 361 (*muscast meus pater: nil potest clam illum haberi*), ktorá je podľa nášho názoru iba súčasťou, resp. vyvrcholením kontextu – uvádzajúceho v texte nariekanie mladíka Charina nad otcovou zvedavosťou. Identifikácia vo verši 361 (*Muscast meus pater*) je "pripravovaná" veršom 360 (*nequiquam abdidi, apscondidi, abstrusam habebam*). Myšlienku výkladovej vety *nil potest clam illum haberi* (verš 361) ďalej rozvíjajú verše 362 (*nec sacrum nec tam profanum quicquamst, quin ibi ilico adsit*) a 363 (*nec qui rebus meis confidam mi ulla spes in corde certast*).

Podobne aj k identifikácii Truc. 788 (*ego ero paries*) patrí nielen objasňujúca prípravná veta z toho istého verša 788 (*neve inter vos significetis*),

ktorú v súvislosti s ňou spomína Fraenkel, ale z hľadiska kontextu i pred ňou predchádzajúca veta z verša 787 (*omnium primum divorsae state – em sic, istuc volo*). Správne pochopenie hádankovitej identifikácie *ego ero paries* zabezpečuje nielen výpoveď 788 (*neve inter vos...*), ale aj 787, v ktorej výraz *divorsae state* zároveň funguje ako významový impulz k adekvátnemu pochopeniu jedného z možných významov, ktoré konotuje slovo *paries*.

Identifikácie teda treba chápať nie izolovane, ale ako súčasť širšieho textového kontextu. Aj pri hádankovitých identifikáciách okrem nejakej bezprostredne stojacej stručnej výkladovej vety môžu stáť aj ďalšie vety, ďalej rozvádzajúce myšlienku identifikácie.

Detailné rozpracovanie identifikácie – či už hádankovitej alebo zrozumiteľnej – vyplývalo jednak z umeleckých ambícií autora, nakoľko slúžilo intenzifikácii a gradácii umeleckého vyjadrenia, jednak aj z praktických potrieb. Plautove komédie počítali v prvom rade s divadelnou javiskovou realizáciou. Boli určené širokej spoločensky i vzdelanostne rozvrstvenej poslucháčskej obci. Výpoveď musela byť zrozumiteľná, a preto prílišná metaforickosť, obraznosť nebola prípustná. Všetky Plautove identifikácie skrývajú v sebe určitú dávku umeleckej obraznosti. Preto akákoľvek potenciálna "nejasnosť" vyžadovala okamžité objasnenie.

Zaujímavou obmenou identifikácie s výkladom je príklad z Aul. 561sq. Realizuje sa v rámci širšieho textového kontextu dialogickou formou. Súčasne je i dokladom hravosti Plautovej obraznosti. Uvádzame ju v širšom kontexte: 561 Megadorus, potenciálny ženích: *etiam agnum misi.* 561, 562 Euclio, žgrloš ironizuje: *quo quidem* ***agno*** *sat scio magis* ***curionem*** *nusquam* ***esse*** *ullam beluam.* (Voľne preložené: *Nikde na svete niet tvora, ktorý by bol väčšmi starostom ako ten tvoj baran.*) Táto výpoveď predpokladá identifikáciu *agnus est curio*, ktorá sa objaví v nasledujúcej replike Megadora, oprávnene prekvapeného takýmto spojením a preto vyžadujúceho vysvetlenie – 563: *volo ego ex te scire qui sit agnus curio.* V hádankovitej identifikácii *agnus est curio* spojenie pojmových domén *baran* a *starosta* nemá oporu v pragmatickom kontexte. Pre konotované významy týchto slov nenachádzame prienik. Odpoveď na otázku, aká je spoločná bázová vlastnosť týchto dvoch domén, prináša Plautus v nasledujúcom verši 564: *quia ossa ac pellis totust, ita cura macet.* Je ňou chudosť, podvýživenosť. Komický efekt spočíva v žartovnej "ľudovej", resp. v tomto prípade skôr "Plautovej" etymológii slova *curio* od *cura*. Touto etymológiou Plautus prisudzuje *starostovi* (*curio*) stálu vlastnosť *ustarostenosti* (*cura*) a chudosti. Tá je mu podnetom pre identifikáciu vychudnutého barana so starosťami utrápeným, a preto vychudnutým starostom.

Ak sa teraz vrátime ku Krupovej myšlienke, že v jednej doméne (t.j. v tenori) bázová vlastnosť predstavuje nápadnú vlastnosť, príznak bijúci do očí, kým v druhej doméne (vo vehikulu) vystupuje v nenápadnej, všednej kvantite (napr. *X je lev* – u človeka X sila bije do očí, kým u leva je prirodze-

ná), v aplikácii na Plautovu identifikáciu *agnus est curio* by bola vychudnutosť u barana nápadná, do očí bijúca (v tom je zhoda s výrazom *X je lev*) a u starostu by bola táto vlastnosť všedná, prirodzená. Plautus teda prisudzuje tenoru aj vehikulu nejakú bázovú vlastnosť, ktorá je rovnako málo charakteristická, všedná alebo prirodzená pre tenor ako aj pre vehikulum. Tento paradox nás opäť privádza k odlíšeniu týchto Plautových identifikácií od iných (metaforických) identifikácií typu *X je lev* alebo *Tvoje oči sú hviezdy*. V hádankovitých identifikáciách sa stotožňujú dve domény zo vzdialených pojmových oblastí, ktoré autor spája pomocou nejakej charakteristiky okrajovej pre obe spájané domény. Voľba danej "bázovej vlastnosti" nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte, ale vo fantázii tvorcu. Preto vyžaduje vysvetlenie. Umelecký účinok spočíva v riešení takto vytvorenej hádanky.

Ako ďalší prípad môžeme uviesť široko rozpracovaný umelecký obraz, ktorého centrom je identifikácia Aul. 228 (*nunc si filiam locassim meam tibi, in mentem venit* ***te bovem esse et me esse asellum***). Usmernenie možných konotovaných významov slova *bos* a *asellus* zabezpečuje uvádzacia, prípravná veta Aul. 226 (*venit hoc mihi, Megadore, in mentem, ted esse hominem divitem, factiosum, me autem esse hominem pauperum pauperrumum*), na základe ktorej si čitateľ (poslucháč) dešifruje Plautom zvolenú bázovú vlastnosť – spájajúcu moc, vplyv, významnosť a silu bohatého človeka so silou a celkovo vyššou kvalitou, ktorú pripisuje býkovi a bezvýznamnosť, bezmocnosť, teda slabosť chudobného človeka so slabosťou a celkovo nižšou kvalitou, ktorú pripisuje oslovi. Dôležitou súčasťou tohto obrazu je, že v skutočnosti sa dešifrujú dve bázové vlastnosti, dva javy protikladného charakteru – sila a slabosť, ktorých spojenie je zdrojom potenciálneho konfliktu. Povahu tohto konfliktu rozohrávajú nasledujúce verše 229-234: *te bovem esse et me esse asellum: ubi tecum coniunctus siem, ubi onus nequeam ferre pariter, iaceam ego asinus in luto, tu me bos magis haud respicias gnatus quasi numquam siem. et te utar iniquiore et meus me ordo inrideat, neutrubi habeam stabile stabulum, si quid divorti fuat: asini me mordicibus scindant, boves incursent cornibus.* Ide o dve základné konfliktné situácie:

1. spojenie a jeho následky a
2. rozluka a jej následky.

Plautus detailne rozvádza a bližšie špecifikuje "analogické" situácie – konflikty existujúce medzi ľuďmi pochádzajúcimi z rôznych spoločenských a majetkových pomerov a medzi zvieratami reprezentujúcimi rozličné biologické druhy, určenými na odlišné práce: Osol sa používa na nosenie nákladov, vôl (býk) na ťahanie pluhu.

Usúvzťažnenie sveta ľudí a sveta zvierat umožňujú aj jazykové prostriedky, ktoré má autor k dispozícii. Celý tento obraz je vybudovaný pomocou slovných spojení, ktoré možno chápať v doslovnom zmysle (keď sa aplikujú na svet zvierat) aj v prenesenom zmysle (keď sa aplikujú na svet ľudí) – napr.:

iaceam ego asinus in luto ... neutrubi habeam stabile stabulum..., asini me mordicibus scindant, boves incursent cornibus..., alebo naopak – v doslovnom zmysle (keď sa aplikujú na svet ľudí) a v prenesenom zmysle (keď sa aplikujú na svet zvierat) – napr.: *tu me (bos) magis haud respicias gnatus quasi numquam siem ... te utar iniquiore et meus me ordo inrideat ... si quid divorti fuat...* . Z tohoto hľadiska neutrálnym je výraz *coniungi* použiteľný rovnako na označenie spojenia zvierat do jarma i na označenie manželských, príbuzenských, priateľských a i. zväzkov alebo výraz *onus ferre* s konkrétnym významom niesť náklad i s abstraktným významom niesť bremeno povinností, spoločenských a finančných záväzkov, zodpovednosti atď. Takéto konektory z roviny slovnej zásoby vytvárajú jazykový komunikačný kontext, ktorý sa navrstvuje na zobrazovaný pragmatický kontext. Celkovo Plautus v tomto umeleckom obraze smeruje k drsne pôsobiacej až drastickej názornosti. Umelecký obraz podnietený identifikáciou *te esse bovem et me esse asellum* sa opäť rozvíja do akéhosi samostatného sujetu. Jeho záverom je verš 235 (*Hoc magnum est periculum, ab asinis ad boves transcendere*), ktorý aktualizuje, resp. paroduje grécke ustálené spojenie *z oslov na kone presadať*, postúpiť v spoločenskom rebríčku. Začleňuje tak túto identifikáciu do širšieho kultúrneho (metatextového) kontextu.

Podobným dokladom umeleckého obrazu rozpracovaného do samostatného sujetu, ktorý vyrastá z identifikácie, je Aul. 595-598:

quasi pueri qui nare discunt scirpea induitur ratis,
qui laborent minus, facilius ut nent et moveant manus,
eodem modo ***servom ratem esse*** *amanti ero aequom censeo,*
ut toleret, ne pessum abeat tamquam catapirateria.

Je to monológ otroka Lyconida hovoriaceho o povinnostiach dobrého a spoľahlivého otroka. Dobrý otrok má chrániť pána pred záhubou tak, ako chráni pred utopením pletená "plť" malých chlapcov učiacich sa plávať. Podstatu v ňom zakomponovanej identifikácie *servus est ratis* vo verši 597 objasňujú prípravné verše 595, 596 a z druhej strany výkladový verš 598.

Ešte by sme sa mali vrátiť k podobným konštrukciám, ktorými sa zaoberajú v spomenutých prácach Viktor Krupa a Jiří Pavelka. Krupa hovorí o "metaforických výrazoch" – napr. *Tvoje oči sú hviezdy*. Pavelka, ktorý sa obdobnými konštrukciami zaoberá bližšie, odmieta pre ne použitie termínu "metafora" alebo "metaforický".[5] Označuje ich termínom "ztotožnění" (= identifikácia). Schematicky ich zachytáva symbolmi X = Y, pričom ako X, tak Y môže byť ďalej rozvedené. Pavelka v rámci tejto schémy rozoznáva niekoľko variantov podľa toho, či členy X a Y nesú význam konkrétny alebo abstraktný, a či je niektorý z nich syntakticky ďalej rozvinutý. Z formálneho,

[5] Vyplýva to z jeho definície metafory, pozri bližšie JIŘÍ PAVELKA, *Anatomie metafory*.

povrchového, hľadiska môžeme Plautove identifikácie usúvzťažniť s Pavelkovými stotožneniami kategórie XK = YK (X konkrétne, Y konkrétne). Pavelka sem zaraďuje konštrukcie *Ňadra jsou dvě slunce* (J. Kainar), *Hnedky v ranním čase zrcadlo jest první oltář* (České písně kramářské), *Sál u Jágrů byla loď se vzbouřenou posádkou* (M. Majerová)... Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj Krupov výraz *Tvoje oči sú hviezdy* alebo lexikalizované metafory typu *X je lev.*

Na prvý pohľad je zrejmé, že takýmto stotožneniam sú blízke len niektoré Plautove identifikácie, konkrétne tie, ktorým chýba prvok hádankovitosti – napr. *Hercules ego fui* alebo *Ego sum ille rex Philippus.* S Krupovými alebo Pavelkovými stotožneniami ich spája skutočnosť, že majú oporu v pragmatickom kontexte, ktorý zabezpečuje dešifrovanie ich bázovej vlastnosti. Výrazy *Musca est meus pater, Ego ero paries, hicquidem fungino genere est, Agnus est curio...* hoci formálne zodpovedajú schéme X=Y, vďaka špecifickej povahe svojej bázovej vlastnosti, ktorá vyžaduje vysvetlenie, sem patriť nemôžu.

Ak by sme na Krupove, Pavelkove a Plautove konštrukcie typu *Hercules ego fui, Ego sum ille rex Philippus* uplatnili model tenor – vehikulum – bázová vlastnosť, mohli by sme povedať, že tieto identifikácie sú záväzne dvojzložkové, a to v tom zmysle, že majú explicitne vyjadrený tenor aj vehikulum. Tretia zložka – báza nie je vyjadrená, ale má oporu v pragmatickom kontexte. Takéto identifikácie navonok reprezentuje model tenor – vehikulum.

Naproti tomu Plautove hádankovité identifikácie typu *Musca est meus pater, Ego ero paries, Hicquidem fungino genere est, Agnus est curio* sú záväzne trojzložkové. Tretia zložka – bázová vlastnosť, keďže je výsledkom individuálneho výberu tvorcu a nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte, musí byť navonok v povrchovej štruktúre zachytená, istým spôsobom vyjadrená. Je dôležitým, centrálnym členom konštrukcie. Takéto identifikačné konštrukcie navonok reprezentuje model tenor – vehikulum – bázová vlastnosť. Ich podstatnou charakteristikou je aj to, že bázová vlastnosť nebýva pomenovaná expressis verbis (napr. *X je zvedavý*), ale len nepriamo opísaná. Čitateľ sám si ju má dešifrovať, resp. pomenovať.

ZÁVERY:

1. Identifikačné konštrukcie sú štruktúry, ktoré na jednej strane odrážajú spôsob vyjadrenia živý v hovorovej latinčine, na druhej strane – vo forme, v ktorej sa s nimi stretávame v Plautových dielach – sú jeho vlastným umeleckým prínosom.
2. Identifikačné konštrukcie sú javom kontextovým – sú viac alebo menej tesne zapojené do širšieho kontextu.
3. Identifikačné konštrukcie X = Y vytvárajú dve základné skupiny – hádankovité a nehádankovité.

Nehádankovité spájajú dve domény z dvoch pojmových oblastí na základe nejakej odhaliteľnej bázovej vlastnosti, ktorá má oporu v pragmatickom

kontexte. Reprezentuje ich model tenor – vehikulum. Patria sem spomenuté identifikácie J. Pavelku, Krupove metaforické výrazy, lexikalizované metafory a Plautove identifikácie typu *Hercules ego fui.*

Hádankovité identifikačné konštrukcie spájajú dve domény z oblastí pojmovo vzdialených na základe bázovej vlastnosti, ktorá nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte. Je to charakteristika, ktorá je v tenori aj vehikulu skrytá, druhotná a jej vyzdvihnutie je výsledkom individuálneho výberu, fantázie tvorcu. Reprezentuje ich model tenor – vehikulum – bázová vlastnosť. Patria sem Plautove konštrukcie typu *Muscast meus pater: nil potest clam illum haberi* alebo *Hicquidem fungino generest: capite sa totum tegit.*

4. Nakoľko medzi prvým typom konštrukcií (nehádankovitých) a druhým typom konštrukcií (hádankovitých) vidíme dosť podstatný rozdiel, mali by sme ich odlíšiť aj terminologicky. Prvý typ – nehádankovitý – možno označovať ako **identifikácie**. Druhý typ – hádankovitý – navrhujeme označovať ako **hádankovité identifikačné konštrukcie**, lebo identifikácia je len jednou ich časťou, druhou je nejaký výklad, objasnenie.

Literatúra, lexikóny, textové edície:

FRAENKEL, E.: *Plautinisches im Plautus.* Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1922.

KRUPA, V.: *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín.* Bratislava, Tatran 1990.

PAVELKA, J.: *Anatomie metafory.* Brno, Nakladatelství Blok 1982.

HRABÁK, J.: *Poetika.* Praha 1977.

HRABÁK, J. – ŠTĚPÁNEK, V.: *Úvod do teorie literatury.* Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987.

ŽILKA, T.: *Poetický slovník.* Bratislava, Tatran 1987.

FINDRA, J. – GOMBALA, E. – PLINTOVIČ, I.: *Slovník literárnovedných termínov.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.

ZÁTURECKÝ, A. P.: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia.* Bratislava, Tatran 1975.

Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. Ed. KUŤÁKOVÁ, E. – MAREK, V. – ZACHOVÁ, J., Praha, Nakladatelství Svoboda 1994.

PRAŽÁK, J. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J.: *Latinsko-český slovník.* Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1955.

GEORGES, K. E.: *Lateinisch-deutsches Handwörterbuch, zv. II.* Leipzig 1862.

FORCELLINI, A.: *Totius Latinitatis Lexicon, zv. IV.* Prati 1868.

Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press 1985.

Plaute, zv. I. Ed. ALFRED ERNOUT. Paris, Société d'édition "Les belles lettres" 1932.

T. MACCI PLAUTI *Comoediae, zv. I.* Ed. W. M. LINDSAY. Oxford, Oxford University Press 1917.
T. MACCI PLAUTI *Comoediae, zv. II.* Ed. W. M. LINDSAY. Oxford, Oxford University Press 1920.
Adagia, Id est Proverbiorum, paroemiarum et parabolarum omnium, quae apud Graecos, Latinos, Hebraeos, Arabes etc. in usu fuerunt. Collectio absolutissima in locos comunes digesta. Frankfurt 1646.

SUMMARY
Some Remarks on Plautus' Identifications

Identifications are structures which, on one hand, reflect the way of expression existing in colloquial Latin, while on the other hand, (in the form with which we come into contact in Plautus' comedies) they are his own artistic contribution.

Identifications are contextual phenomena – they are more or less compactly incorporated into a wider context.

Identificational constructions X = Y form two basic groups "riddles" and "non riddles". The "non riddles" connect two domains from two conceptual spheres on the ground of the basal quality which has a support in a pragmatical context. They are represented by the model tenor – vehiculum. This group includes J. Pavelka's identifications of the type "The mirror is the first altar", then V. Krupa's metaphorical expression "Your eyes are stars", lexicalized metaphors "X is a lion". From Plautus' identifications the examples *Hercules ego fui, Ego sum ille rex Philippus* belong to this group.

"Riddles" identifications connect domains from spheres which are conceptually very remote. Their basal quality does not have an unambiguous support in a pragmatical context. This basal quality is a characteristic which in both tenor and vehiculum is hidden. The emphasis of this quality is the result of the author's choice and fantasy. These constructions are represented by the model tenor – vehiculum – basal quality. From Plautus' identifications those of the type *Muscast meus pater, Ego ero paries, Hicquidem fungino generest, Agnus est curio* belong to this group.

We recommend the term identifications for the first group of constructions – non riddles. And, the term riddles identificational constructions for the second group.

AVRIGA 38-39 (1996-97), pp. 43-53

KONFRONTACE MINULOSTI A PŘÍTOMNOSTI V POZDNĚ ŘÍMSKÉM DĚJEPISECTVÍ

Jan Burian *(Bratislava)*

I. Dobové souvislosti[1]

Žádné historické dílo není suchou snůškou faktů, jejichž soubor představuje sám sebou adekvátní obraz minulosti. Často lze ostatně jen s velkými obtížemi říci, do jaké míry se asi výtvor dějepisce kryje s událostmi, jež popisuje. Časový odstup, množství a kvalita zachovaných pramenů a v neposlední řadě znalosti, způsob práce, zájmy a cíle dějepisce poznamenávaly bezprostředně výsledky jeho činnosti. Působnosti těchto vlivů se nemohl vyhnout žádný historik, i když upřímně usiloval o objektivitu a ve shodě s Tacitem se snažil psát o všem a o každém "*bez hněvu a nezaujatě*" (ann. 1,1). Jinými slovy: Tacitovy dějiny raného císařství můžeme jen do určité míry ztotožnit s historickou realitou složitého vývoje, tak jak probíhal v Římě a v jednotlivých částech impéria po Augustově smrti. Tacitovy spisy jsou z přísně vědeckého hlediska dokladem toho, jak Tacitus hleděl na popisované události, jak smýšlel o jednajících osobnostech, jaké obecnější závěry ze svého líčení vyvozoval, nebo z jiné strany, jaká hlediska do minulosti promítal ve snaze proniknout hlouběji pod povrch chronologického řetězce záplavy událostí.

Toto zjištění má přirozeně obecnou platnost a nelze je omezovat pouze na Tacita, vybraného za příklad. Této skutečnosti si však musí být vědom každý, kdo s odstupem řady staletí užívá děl Tacita a jiných římských či řeckých dějepisců nikoliv jako jejich osobního svědectví a osobní výpovědi, ale jako historického pramene. Při pronikání k podstatě osobitých rysů římské historiografie je třeba zdůraznit i další skutečnost, která často mizí ze zřetele moderních badatelů, totiž fakt, že antičtí historikové si byli velmi dobře vědomi, ve které době píší a ke komu se svým dílem obracejí. Toto zjištění platí zvláště pro autory, kteří působili za císařské doby, která vytvářela pro literární tvorbu s možným širším společenským a politickým dopadem specifické podmínky. Ty pak působily zcela osobitým způsobem na obecný rys veškeré dějepisné tvorby tkvící v tom, že každé historické dílo, ať již popisuje dávnou minulost nebo živou současnost, je vystaveno konfrontaci s přítom-

[1] Tato studie vznikla v souvislosti s projektem *Late Roman Historiography and the Transformation of Ancient World*, realizovaném formou grantu pražské Středoevropské univerzity (The Central European University – Research Support Scheme).

ností, v níž ten který autor tvořil, nebo ve které ji četl pozdější čtenář. K postižení obsahové náplně historických děl je samozřejmě směrodatné myšlenkové a politické prostředí, v němž žili jejich autoři a v němž se utvářely jejich záměry, formovaly pracovní postupy a konkretizovala stanoviska k popisovaným dějům a osobnostem.[2]

Studium ideových problémů pozdně antické latinské historiografie předpokládá tudíž alespoň rámcovou znalost hlavních faktorů tehdejšího myšlenkového světa, jehož nezanedbatelnou součástí bylo historické vědomí, které si o sobě a o své minulosti vytvářely intelektuální kruhy a jemuž se snažily dávat publicitu prostřednictvím svých dějepisných výtvorů.

Vyjděme tedy z problému, jak lze z hlediska vývoje římského impéria charakterizovat období, jemuž je tato studie věnována.[3] Pozdní antika bývala často schematicky chápána jako závěrečné, a tudíž úpadkové období starověku charakterizované vleklou hospodářskou krizí, zostřením politických a sociálních diferencí a z nich vyrůstajících konfliktů, hospodářským regresem, který vedl k snížení životní úrovně a stále tíživějšímu omezování svobody bezprostředních výrobců, k úpadku měst a jejich ekonomiky, k finančním těžkostem a postupující naturalizaci obchodních vztahů, k prudkému poklesu kulturní úrovně apod. Z vnitřních těžkostí, které musela římská společnost překonávat zejména od 3. stol. n. l., bylo hledáno východisko zejména v rostoucím tlaku, který římský stát vyvíjel prakticky na všechny vrstvy římské společnosti. Tvrdé metody římského státního aparátu, v němž se v rostoucí míře uplatňovali příslušníci neřímských národů, zejména Germáni, vedl k tomu, že rostoucí počet říšského obyvatelstva ztrácel zájem na jeho další existenci. Tato tendence se projevovala specifickou formou i u velkých vlastníků půdy, kteří budovali své velkostatky jako samostatné správní i ekonomické celky, nezávislé na administrativě sousedních měst. Vnitřní těž-

---

[2] K otázce funkčnosti antických historických děl a jejich působnosti srv. např. A. DEMANDT, *Geschichte als Argument. Drei Formen politischen Zukunftsdenkens im Altertum.* Konstanz 1972, 9 nn.; srv. i A. HEUß, Gnomon 48, 1976, 36 nn.; B. GENTILI – G. CERRI, *History and Biography in Ancient Thought*, Amsterdam 1988, 7 nn.; 35 nn.

[3] Z bohaté literatury, věnované v poslední době přehlednému zpracování pozdní antiky, cituji výběrově P. BROWN, *The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad*, London1971; R. RÉMONDON, *La crise de l'Empire romain de Marc Aurèle à Anastase*, Paris 1980, 2. vyd.; J. MARTIN, *Spätantike und Völkerwanderung*, München 1987; A. DEMANDT, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München 1989; AVERIL CAMERON, *Das späte Rom 284-430 n. Chr.*, München 1994 (anglický originál *The Later Roman Empire*, London 1993); z naší literatury srv. J. ČEŠKA, *Římský dominát*, Brno 1976 (1978); TÝŽ, *Poslední století starověku*, Brno 1987; v stručném přehledu J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého Středomoří*, Praha 1984, 487 nn.

kosti římského státu se nevyčerpávaly přirozeně jen napjatým poměrem mezi státem a velkostatkáři, využívajícími práci kolónů a snažícími se upevnit si svou nezávislost v rámci stávajícího římského systému, ale i samotná císařská moc narážela v pozdní antice na řadu problémů. Patřily k nim např. vztahy mezi císařem a dvorskými kruhy, mezi císařem a armádními veliteli a v neposlední řadě i četné pokusy o násilné uchvácení císařského trůnu ambiciózními jednotlivci za pomoci armády. Ztráta mezinárodní prestiže římské říše, která byla patrná zvláště v její západní polovině, a sílící moc germánských kmenů za hranicemi impéria i přímo na jeho území byly považovány za další důkaz úpadkového charakteru pozdně antického období, uzavírajícího dlouhé období vývoje celého starověku.[4]

Není pochyby o tom, že řada těchto jevů postihuje závažné vývojové rysy pozdního antického období a dokládá jisté charakteristické rysy historické proměny antického světa. Vzniká však otázka, do jaké míry lze tyto jevy zobecnit do té míry, aby bylo možné celou epochu po nástupu císaře Diocletiana, a zvláště 4. století až do roku 395, označit jednoznačně jako úpadkové a z tohoto zorného úhlu hodnotit i kulturní výtvory pozdně antické epochy.

Celková situace ve 4. století byla přirozeně zcela jiná nežli třeba v době Augustově, za Antonina Pia či Septimia Severa. V žádném případě však nelze 4. století označit za dobu výlučně úpadkovou a bezvýchodnou; v této krajnosti je ostatně nechápali ani jeho současníci a vyhraněně negativní pohled na 4. století je vlastně výsledkem povrchního srovnání tohoto století s obdobími velkého rozmachu impéria a raného císařství v dílech moderních dějepisců. Tuto představu utvrzovala teoretická úvaha, že zániku antiky, kladenému do 5. století, muselo předcházet období vleklého úpadku, který byl shledáván právě ve 4. století.

Skutečnost 4. století byla mnohotvará, prostoupená specifickými problémy a těžkostmi jako každé jiné období římské historie.[5] Hospodářský život

---

[4] Srv. např. W. HELD, *Die Vertiefung der allgemeinen Krise im Westen des Römischen Reiches*, Berlin 1974; R. MÜLLER (red.), *Kulturgeschichte der Antike 2. Rom*, Berlin 1978, 473 nn.; R. GÜNTHER, *Vom Untergang Westroms zum Reich der Merowinger*, Berlin 1985.

[5] Vývoj na počátku 4. stol. n. l. byl v širších historických souvislostech reakcí na události 3. stol. Z nejnovější literatury věnované problému krize 3. stol. viz K.-P. JOHNE (red.), *Gesellschaft und Wirtschaft des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert*, Berlin 1993. K bližší charakteristice 4. stol. viz kromě jiného S. MAZZARINO, *Aspetti sociali des quarto secolo. Ricerche di storia tardo-romana*, Roma 1951; *Transformations et conflicts au IVe siècle ap. J.-C.*, Bonn 1978; M. CHRISTOL, S. DEMOUGIN a další (red.), *Institutions, société et vie politique dans l'Empire romain au IVe siècle ap. J.-C.*, Paris 1992. K problému typologické charakteristiky a zařazení pozdní antiky do evropského vývoje srv. K. CHRIST (red.), *Der Untergang des Römischen Reiches*, Darmstadt 1970; P. E. HÜBINGER (red.), *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im*

i správa říše se do určité míry stabilizovaly a impérium nacházelo alespoň v některých případech síly k aktivní zahraniční politice ve vztahu k Persii a ke Germánům za Rýnem a Dunajem. Přes existující obtíže docházelo v pozdně antických městech ke stavebnímu rozmachu a řada monumentálních budov, jejichž pozůstatky budí údiv svou rozlehlostí a technickou dokonalostí, pochází právě z této doby. Detailní pohled na 4. století přináší důkazy, že ani z hlediska krásného písemnictví nelze mluvit o tvůrčí dekadenci a že zvláště poezie tohoto období představuje tvůrčí složku tehdejšího literárního dění schopnou nalézat aktuální tematiku a ztvárnit ji vyspělou formou.[6]

V žádném případě nevedla realita 4. století k myšlenkové stagnaci nebo dokonce k úpadku. Naopak, stimulovala svou podstatou soudobé intelektuály k tomu, aby reagovali na její určující rysy a zdůvodňovali sobě i svým současníkům své konkrétní postoje vzhledem k jejich historickému opodstatnění i perspektivním cílům.

Pro posouzení konkrétní situace, kterou 4. století vytvářelo pro rozvoj dějepisectví, je nutno brát v úvahu především myšlenkový svět, v němž tehdejší historikové vyrůstali a na který svými spisy a svým osobitým způsobem reagovali. Předešleme, že historické vědomí, které si o sobě 4. století vytvářelo, nebylo a ani nemohlo být jednotné a obráželo složitou názorovou situaci, která se v říši v té době vytvořila jako výsledek předchozího i soudobého vývoje. Souhrn představ o hlubším smyslu existence Říma byl vytvářen jednak vžitými a tradicí posvěcenými představami o vyšším poslání římského státu a římského národa, jednak současnými vnitropolitickými a za-

---

Übergang von der Antike zum Mittelalter, Darmstadt 1968; TÝŽ (red.), *Zur Frage der Periodengrenze zwischen Altertum und Mittelalter*, Darmstadt 1969. V současné době převládající většina badatelů chápe pozdní antiku jako přechodné období mezi starověkem a středověkem a "zánik", resp. rozklad antiky pojímá jako postupnou proměnu antického světa umožňující návaznost na raný ("barbarský", "germánský", "temný") středověk: H.-I. MARROU, *Décadence romaine ou antiquité tardive: IIIe – IVe siècle*, Paris 1977; J. VOGT, *Der Niedergang Roms. Metamorphose der antiken Kultur*, Zürich 1965. V naší literatuře srv. J. BURIAN, *Zánik antiky*, Praha 1977; TÝŽ, *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*, Praha 1994.

[6] K orientaci v labyrintu myšlenkového světa pozdní antiky napomáhají kromě jiných P. COURCELLE, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris 1964, 3e éd.; TÝŽ, *Late Roman Writers and their Greek Sources*, Cambridge/Mass. 1969; R. HERZOG (red.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike; Fünfter Band: Restauration und Erneuerung der lateinischen Literatur von 284 bis 374 n. Chr.*, München 1989; W. HARTKE, *Römische Kinderkaiser*, Berlin 1951 (1972); J. STRAUB, *Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike*, Bonn 1963; TÝŽ, *Regeneratio Imperii. Aufsätze über Roms Kaisertum und Reich im Spiegel der heidnischen und christlichen Publizistik. I, II*, Darmstadt 1972, 1986. Viz i J.W. BINNS (red.), *Latin Literature of the Fourth Century*, London – Boston 1974.

hraničně politickými událostmi, zejména jejich příznivým nebo naopak neúspěšným vyústěním.

Situace, ve které tvořili pozdně antičtí intelektuálové svá historická díla, byla důsledkem komplikovaného předchozího vývoje, který koncem 3. a počátkem 4. století vedl k výraznému upevnění císařské moci a k přeměně dřívějšího režimu v "neskrývanou monarchii římských císařů",[7] nazývanou v odborné literatuře vžitým termínem dominát. Důsledné soustředění moci v rukou císaře a jeho byrokratického aparátu však vedlo současně k poznání, že rozsáhlý komplex světového impéria nelze operativně spravovat z jednoho místa.

V římském impériu tudíž vznikala nová správní centra, mezi nimiž na vrcholu stála nová císařská sídelní města, a samostatná monarchizovaná císařská moc musela být realizována několika císaři společně vládnoucími. Císařská administrativa byla v pozdním impériu téměř všudypřítomná a císaři, kteří stáli na jejím vrcholu, prolínali jejím prostřednictvím v daleko větší míře než v předchozí době do povědomí říšského obyvatelstva jako páni rozhodující o jeho osudu.

Do života římské společnosti za dominátu však stále důrazněji vstupoval další význačný element – křesťanství, reprezentované katolickou církví, a to nejen jako náboženský, ale v rostoucí míře i jako politický činitel.[8] Třebaže od doby Constantinovy se římští císařové nehledě ke krátké epizodě Juliana Apostaty hlásili ke křesťanství, bylo 4. století v západní oblasti nejen dobou měření sil mezi římským státem, resp. císařskou státní mocí a katolickou církví, ale současně i hledáním cest ke společnému postupu, které záhy překonalo stadium taktického spojenectví a vyústilo posléze v přeměnu křesťanství ve státní náboženství.

Nová situace, která se za dominátu vytvářela, nutila představitele římského státu a církve k vzájemné spolupráci. Antické křesťanství nepředstavovalo nikdy ideově ani organizačně monolitickou jednotu a jako jediný antický náboženský směr učinilo své vlastní teologické základy předmětem nepřátelských a neústupně vyhrocených diskusí. Církev, která si byla stále zřetelněji vědoma, že boj s herezemi nedovede k vítěznému konci jen silou teologických argumentů, se snažila využívat římské státní moci ve svůj prospěch. Z druhé strany měli císařové stále větší zájem získávat podporu církve a zřejmou snahou význačných církevních představitelů bylo podřídit státní organizaci církevními vlivu. Rostoucí počet křesťanů v latinské části impéria ovládaných církví představoval závažný politický faktor, s nímž musel kaž-

[7] J. Češka, *Římský dominát*, Brno 1976 (1978), 1.

[8] J. Češka, *Římský stát a katolická církev ve IV. století*, Brno 1983; P. Brown, *Die letzten Heiden*, Berlin 1986; týž, *Power and Persuasion in Late Antiquity*, Madison/Wisc. 1988 (italský překlad *Potere e cristianesimo nella tarda antichità*, Bari 1995).

dý reálně počítat. Kromě toho církev hrála důležitou roli při ideovém upevnění císařské moci tím, že ji uznala za nejvyšší státní instituci existující na tomto světě s vědomím božím, čímž zavazovala křesťany poslušností vůči křesťanskému panovníkovi. Stejně jako církev nacházela u pozdně římského státního aparátu podporu ve svém vleklém boji s herezemi, mohli císaři počítat s podporou církve v zápase s uzurpátory a projevy sociální nespokojenosti, ohrožujícími stabilitu pozdně římského císařského systému. Vztahy mezi římským státem a církví se upevňovaly i v důsledku sílícího tlaku neřímského světa na impérium; pronikání barbarů na římské území rozrušovalo hranice říší, rozkládalo římské administrativní a vojenské struktury a působilo i na vzrůst ariánství, které se značně rozšířilo mezi Germány sídlícími původně mimo impérium.

Pozdně římský stát se rozvíjel na křesťanských principech a římské impérium se stalo *imperium Christianum*, v němž církevní činitelé představovali veličinu, respektovanou širokými vrstvami říšského obyvatelstva jako autoritu nezadávající si s císařskou mocí. Přední církevní představitelé, kteří si postupem doby uvědomovali svůj rostoucí vliv na celkový stav impéria, se snažili v tomto duchu působit stále důrazněji na samotného císaře i na podřízené složky jeho správního aparátu a šířit své ideje nejen na čistě náboženském poli, ale i pronikat hlouběji do všech odvětví celého kulturního života. Z tohoto hlediska bývá 4. století někdy označováno jako věk ambiciozity a spirituality, neboť tyto termíny celkem výstižně vyjadřují náplň i hnací momenty proslulého nástupu církve, usilující o zásadní posílení svého nábožensko-politického postavení.

V pozdně římském státě zbývalo tedy při jeho soudobém nábožensko-politickém vývoji stále méně prostoru pro pohany a jejich aktivní uplatnění. Z jejich hlediska se jejich přítomnost a výhledy do budoucnosti nemohly jevit jinak než jako problematické a nejisté. Tito lidé byli svědky úspěšného rozmachu křesťanství jakožto náboženského směru, jehož podstatu nechápali a ani se nesnažili jí porozumět, a stali se současníky relativně rychlé christianizace římského státu. Kromě toho byli nuceni smiřovat se s rostoucí silou barbarského světa a jeho násilného pronikání na území říše i mírového prolínání Germánů do různých vrstev římské společnosti v nejrůznějších rovinách jejího sociálního rozčlenění.[9] Římští konzervativci, hlásící se k pohan-

[9] K problému barbarů v pozdně antickém světě srv. J. Vogt, *Kulturwelt und Barbaren. Zum Menschheitsbild der spätantiken Gesellschaft*, Mainz 1967; W. Goffart, *Barbarians and Romans A. D. 418-584. The Techniques of Accommodation*, Princeton 1980; Y. A. Dauge, *Le barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et la civilisation*, Bruxelles 1981 (Collection Latomus vol. 176); E. A. Thomson, *Romans and Barbarians*, Madison/Wisc. 1982; J. Burian, *Der Gegensatz zwischen Rom und den Barbaren in der Historia Augusta*, Eirene 15, 1977, 55-96;

ství, ztráceli v této situaci stále více půdu pod nohama bez ohledu na to, že v jejich řadách zůstávali i nadále někteří vlivní jednotlivci. I ti však poznávali stále zřetelněji omezený dosah svých skutečných možností, ať už ve sféře politické nebo kulturní. Starořímské náboženské kulty, etické hodnoty a jim odpovídající kritéria na hodnocení jednotlivce i celé společnosti byly vývojově překonány a nemohly ani v teoretické rovině konkurovat křesťanství, jež se nejen ve své teoretické formě, ale především ve svém praktickém projevu stávalo masovou záležitostí. Počet přívrženců pohanství se naproti tomu zužoval na úzký okruh vzdělaných římských tradicionalistů a na politicky a kulturně irelevantní složky venkovského zemědělského obyvatelstva. Samotní čelní představitelé posledních římských pohanů museli v politickém životě postupovat konformně s nezměnitelnou skutečností, že žijí v christianizovaném státě, na jehož vrcholu stojí císař, vyznávající křesťanství a vystavený trvale sílícímu vlivu katolické církve a jejích předních činitelů. Rovněž starořímský přezíravý a odmítavý vztah k barbarům, který v římském, popř. romanizovaném prostředí západního impéria stále ještě nacházel zastánce jak ve vyšších vrstvách, tak i u řadového obyvatelstva, se měnil v proklamativní tezi, odtrženou od soudobého stavu společnosti a její politické praxe.

Otřeseny ve své podstatě byly i dva stěžejní prvky římského tradicionalismu, totiž víra ve věčnou existenci Říma jako světového mocenského centra a přesvědčení, že tvůrcem a garantem římské velikosti, neomezitelné hranicemi prostorovými ani časovými, je římský senát, považovaný za výkvět starobylých a politicky i vojensky nejúspěšnějších římských rodů či rodin.[10] Ztráta rozhodujícího politického vlivu senátu a jeho reprezentantů byla nevyhnutelným důsledkem vzniku režimu osobní moci, který se utvářel jako východisko z krize římské republiky a nabyl ústavní podoby v císařství. Rané císařství sice ponechávalo senátu teoreticky právo spolurozhodovat o závažných otázkách vnitřního i zahraničně politického života, avšak praktická možnost jeho uplatnění závisela na osobním založení vládnoucího císaře. Současně s úpadkem politické moci senátu se už na sklonku republiky začala jako závažný mocenský a politický činitel projevovat římská armáda, která při svých rozhodnutích přirozeně nebrala v úvahu ani jeho práva, ani zájmy. V důsledku celkového vývoje impéria byl římský senát za dominátu degradován na římskou městskou radu a jeho tradiční postavení utrpělo i

H. LABUSKE, *Die Barbarenproblematik in Ideologie und Propaganda der Spätantike*, in: H. SCHEEL (red.), *Rom und Germanen*. Dem Wirken Werner Hartkes gewidmet, Berlin 1983, 99-108.

[10] Pro zkoumání víry ve věčnost a neporazitelnost Říma v pozdní antice zůstává základní F. PASCHOUD, *Roma aeterna. Études sur le patriotisme romain dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions*, Rome – Neuchâtel 1967.

následkem vzniku senátu v Konstantinopoli jako reprezentativní instituce východní části říše.

Ústup římského senátu z politické scény byl jednou stránkou historie římského císařství, která vedla k postupné ztrátě významu Říma jako bezkonkurenčního hlavního města, v němž se rozhodovalo, resp. mělo rozhodovat o osudu císařské moci, a tím i o současnosti a budoucnosti impéria a celého starořímského světa. Poznání, že o obsazení císařského trůnu je možné rozhodnout mocenskými prostředky mimo Řím někde v provinciích, a nikoliv politickým jednáním nebo i zákulisní intrikou v hlavním městě, signalizovalo již ve druhé polovině 1. stol. n. l. počátky závislosti politického centra říše na mocenské konstelaci v okrajových oblastech. I v tomto ohledu krystalizovala situace, zbavující krok za krokem, ale s neúprosnou důsledností Řím glorioly všemocného pána všemocné světové říše. Vznik dominátu upevnil dočasně víru v pevné mezinárodní postavení impéria, ale současně odsunul Řím jako uznávaného svědka slavné minulosti do politického ústraní, protože již neměl předpoklady podílet se na aktivním utváření složité pozdně antické současnosti.

Víra v politickou a kulturní životaschopnost "věčného Říma" se však udržovala i za této situace a stala se důležitou složkou politického názoru skupiny pohanských senátorů, lpějících na starobylých římských kultech a etických normách a setrvávajících v přesvědčení o trvalém nároku i schopnostech senátu být jednou z vůdčích institucí v impériu. Názor, že i za císařského režimu, a dokonce v jeho zdůrazněné monarchistické pozdně antické formě, může najít senát politické uplatnění, byl vyjadřován různým způsobem a v pozdně římské historiografii se stával oslavou těch císařů epochy raného císařství, kteří uskutečňovali ideu "svobody" dopřávané senátorskému stavu. Nebylo jich přirozeně mnoho, ale tím více byli idealizováni senátní historiografií, která ostatně byla nucena při charakteristice uznávaných dobrých císařů často hodně slevovat právě z těchto vžitých kritérií.

V myšlenkovém světě pozdně římských tradicionalistů a zvlášť výrazně ve výtvorech pohanských dějepisců se uchovávaly tedy více méně idealizované představy o těch činitelích, jejichž působením dosáhla římská historie kulminačních bodů svého vývoje.[11] Patřilo k nim období punských válek,

[11] Obecný pohled na problematiku studia římské historiografie zprostředkuje V. Pöschl (red.), *Römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1969, srv. i J. M. Alonso-Núñez (red.), *Geschichtsbild und Geschichtsdenken im Altertum*, Darmstadt 1991; D. Flach, *Einführung in die römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1985, srv. zvl. str. 257 nn.; I. Lana, *La storiografia del basso impero*, Torino 1963; S. Mazzarino, *Il pensiero storico classico II 2*, Bari 1966; B. Croke – A. M. Emmett (red.), *History and Historians in Late Antiquity*, Sydney – Oxford – ad. 1987. Viz zvl. str. 1 nn. (B. Croke – A. M. Emmett, *Historiography in Late Antiquity*), 13 nn. (E. A. Judge, *Chris-*

vláda Augustova, Vespasianova a Titova, epocha Antoninů a s jistou rezervou i období severovské, jež byly považovány i senátními kruhy za pozdního císařství za měřítko dosažitelné římské velikosti. Ani prosenátní dějepisci však nemohli předstírat, že souhra mezi císařem a senátem v uvedených dobách byla vždy na ideální úrovni, naznačovali však, že senátu byl dáván prostor k vlastnímu politickému projevu a že senát sám podřizoval, bylo-li třeba i ze své vůle, své požadavky zájmům říše.

Pozdně antická skutečnost však fakticky odsouvala senát na okraj politického dění a stavěla do popředí úzký okruh vybraných císařských funkcionářů a vojenských velitelů, kteří jako členové císařovy osobní rady a ústřední civilní i vojenské správy určovali směr politicko-vojenského dění. Senátní kruhy se již za raného císařství vyznačovaly averzí vůči armádě a jejím moci chtivým velitelům a tento postoj se vyhrotil za pozdního císařství v neskrývané nepřátelství, pod jehož zorným úhlem byly v historických pozdně antických dílech líčeny i svévolné akce armády, zejména ve 3. století n. l.

Pozdně antická historiografie, čerpající inspiraci z názorů a politických postojů senátních staromilců, dávala výraz politicky aktualizovanému historismu, jehož účinek se měl projevit v dějepiscově současnosti a působit stejným směrem i v dalších dobách. Lze si však jen těžko představit že by tento historismus nalezl širší odezvu jen díky přesvědčivosti svých etických argumentů a hloubce své filozofické a historické koncepce. Působnost dějepisného díla byla v pozdní antice stejně jako v předchozích obdobích závislá na vkusu a všeobecném zájmu jeho potenciálních čtenářů. Historikové, působící v pozdní antice, museli brát na vědomí tu skutečnost, že řadoví římští občané, pokud se obraceli k minulosti, měli velmi často tendenci hledat a nacházet v jejím zpracování nikoliv filozoficko-historické poučení o smyslu římských dějin, ale mnohem spíše zajímavosti o důležitých událostech a třeba i nezaručené detaily a pikantní podrobnosti ze života vůdčích římských osobností apod.

V myšlenkovém prostředí pozdní antiky nebyla reálná naděje, že by si čtenářskou oblibu získala velká dějepisná díla typu Liviova monumentální-

---

tian Innovation and its Contemporary Observers), 169 nn. (R. SCOTT, *Old and New in Late Antique Historiography*); G. ZECCHINI, *Ricerche di storiografia latina tardoantica*, Roma 1993; v naší literatuře si přes časový odstup zachovává všeobecnou informační hodnotu J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví starověké*, Praha 1948 (pro pozdní antiku viz str. 284 nn., ku křesťanskému dějepisectví viz str. 299 nn.); J. BURIAN, *Pozdní antická historiografie*, in: HÉRÓDIANOS, *Řím po Marku Aureliovi*, Praha 1975, 7- 18; TÝŽ, *Pozdně antická císařská biografie ve světle vědeckých teorií*, in: *Portréty světovládců I*, Praha 1982, 7-20; B. MOUCHOVÁ, *Pozdní antická biografie a její ideový záměr*, in: *Portréty světovládců II*, Praha 1982, 7-16. Viz i Z. V. UDALCOVA, *Idejno-političeskaja borba v rannej Vizantii*, Moskva 1974.

ho přehledu římských dějin nebo velkoryse pojaté historické obrazy ve stylu Tacitově. Místo Livia četli pozdně antičtí zájemci o republikánské dějiny výtah, který z jeho díla pořídil P. Annius Florus, básník a přítel Hadrianův, nebo vedle jiných přehledů, vycházejících z Livia, popř. z Flora, dílo Rufia Festa, historika ze 4. století n. l. Tacitus sice nalezl pokračovatele v osobě Ammiana Marcellina,[12] latinsky píšícího Řeka, který zpracoval římské dějiny od nástupu císaře Nervy (96-98 n. l.) až po dramatické události vrcholící římskou porážkou u Hadrianopole roku 378 n. l., avšak je příznačné, že sám Ammianus Marcellinus musel s trpkostí konstatovat: "*Někteří zatracují vědní obory jako jedy a s bedlivou horlivostí čtou Juvenala a Maria Maxima a kromě nich ve své hluboké nečinnosti nesáhnou po žádné jiné knize*" (Amm. 28,4,14). Toto svědectví je tím důležitější, že poslední vskutku významný latinsky píšící historik v něm podává objektivní zprávu o orientaci literárních zájmů v širokém okruhu svých současníků. Pro tehdejší dobu bylo typické, že z historické tvorby upoutával pozornost právě Marius Maximus, autor souboru císařských biografií od Nervy po Heliogabala. Svým dílem, které se bohužel nezachovalo, navázal tematicky i chronologicky na Suetonia. Od jeho literární metody se však odlišil tím, že svůj výklad ilustroval v daleko větší míře citáty z oficiálních dokumentů a že jednotlivé životopisy byly v jeho díle mnohem rozsáhlejší nežli u Suetonia. Lze předpokládat, že Marius Maximus zdůraznil ještě více než Suetonius čtenářsky atraktivní složky výkladu, zejména podrobnosti ze soukromého a intimního života líčených panovníků. Obliba, kterou si Marius Maximus uchovával v pozdní antice, byla příznakem čtenářského nezájmu o historickou tvorbu nejen tacitovského, ale i náročného ammianovského stylu. Starší i nová biografická díla vycházela pozdně antickému čtenáři vstříc nejen svým obsahem, ale i sevřenou, snáze přehlednou a méně náročnou formou, která stimulovala i udržovala jeho pozornost.

Čtenářský zájem, resp. předpoklady k možnému praktickému využití patřily zřejmě k činitelům, které předurčovaly popularitu a širší i dlouhodobější působnost historického díla. Určující vliv na vývoj soudobé dějepisné tvorby však měla postupující christianizace pozdně římské společnosti. Tradiční obraz římské minulosti zprostředkovaný spisy klasických římských historiků se stával postupně více méně okrajovou záležitostí a i z hlediska potřeb vzdělaných kruhů – pohanských i křesťanských – stačily v rámci tehdejší školské výchovy všeobecné tezovité přehledy, vycházející pro repub-

[12] Z bohaté literatury k Ammianovi Marcellinovi uvádím pro obecnou orientaci pouze K. Rosen, *Ammianus Marcellinus*, Darmstadt 1982; J. Češka, *Výmluvný svědek pozdní antiky*, in: Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*, Praha 1975, 7-31; srv. i slovenský překlad D. Škoviery, Ammianus Marcellinus, *Rímske dejiny*, Bratislava 1988.

likánskou dobu z Tita Livia a omezující se ve zpracováni doby císařské na stručné charakteristiky jednotlivých císařů. I do těchto přehledů se samozřejmě svým způsobem promítla dějinná filozofie, kterou vyznávali jejich autoři. Obliba těchto tzv. epitom na straně jedné a biografického žánru na straně druhé však byla svědectvím, že dějepisná tvorba neztratila v pozdní antice kontakt s širší čtenářskou veřejností, že však musela respektovat její zájmy i intelektuální možnosti ve způsobu, jak chápat obraz minulosti a nalézat souvislosti mezi historií a soudobým světem.

(Pokračování v příštím čísle)

ZUSAMMENFASSUNG

Vergangenheit und Gegenwart in der spätrömischen Geschichtsschreibung. I. Zeitgenössische Zusammenhänge

Bei der Untersuchung der Entwicklung der Geschichtsschreibung in der römischen Spätantike muß man vor allem die immer stärker werdenden Auswirkungen der fortschreitenden Christianisierung der zeitgenössischen Gesellschaft berücksichtigen, die die heidnischen intellektuellen Kreise im politischen und kulturellen Leben in den Hintergrund verdrängte. Die heidnischen Geschichtsschreiber hatten natürlich weiterhin die Möglichkeit, ihren Leser an die traditionellen römischen Ideale zu erinnern. Sie mußten aber immer mehr mit der Tatsache rechnen, daß ihre (alt)römisch orientierten Prinzipien für die christianisierte spätrömische Gesellschaft keine reele Perspektive mehr repräsentierten und daß auch die Beliebtheit der monumentalen klassichen historischen Werke wesentlich gesunken ist. Die Verbreitung der Epitomen und das zunehmende Interesse für das biographische Genre bestimmten nun den Rahmen, in dem die römische (heidnische) Geschichtsschreibung die besten Voraussetzungen zu ihrer Entfaltung noch fand.

AVRIGA 38-39 (1996-97), pp. 54-63

ŘÍMSKÁ STANICE NA MUŠOVĚ A JEJÍ OKOLÍ VE SVĚTLE NOVÝCH VÝZKUMŮ

Jiří Musil *(Praha)*

Nevysoké návrší nedaleko bývalé obce Mušov, nazývané Burgstall (v novější literatuře také Hradisko či Římský vrch), se dostalo do povědomí široké veřejnosti především unikátními nálezy základů zděných římských staveb, které po prvních výkopech K. Jüttnera odkryl a záhy také zveřejnil Anton Gnirs (GNIRS 1931, 9 n.). Lokalita však vstoupila do odborné literatury již mnohem dříve především nálezy římských mincí, keramiky, lamp i pálených cihel (jedna z prvních písemných zmínek o Mušově jako o místě, kde pobývali Římané, pochází z pera Pešiny z Čechorodu z r. 1677). Gnirsovými výkopy byly tyto předpoklady potvrzeny. Přibývající náhodné nálezy z celé plochy Hradiska (TEJRAL 1986) vedly nejen k otevření nových výzkumů, které přinesly odpovědi na otázky týkající se již známých staveb, ale přispěly také k přesnějšímu datování římské stanice. Tyto skutečnosti spolu s objevy, často náhodně učiněnými v nejbližším okolí lokality, pak vedly ke koncipování projektu, zaměřeného na zkoumání přítomnosti římských vojsk na jižní Moravě a římských vlivů v této oblasti. Projekt je díky podpoře GA ČR řešen Archeologickým ústavem AV ČR v Brně ve spolupráci s Ústavem pro klasickou archeologii UK a Prehistorickým ústavem Vídeňské univerzity.

Výkopy v 70. a na počátku 80. let se soustředily na tzv. praetorium a potvrdily již Gnirsův předpoklad, že stavba vznikla ve dvou fázích. V letech následujících pak byla zkoumána plocha severně od této stavby a především opevnění v severní části stanice. Výkopy sice již nepřinesly další objevy zděných substrukcí ani základy Gnirsem publikované ohradní zdi (GNIRS 1931), ale přesto byla učiněna zajímavá zjištění především o konstrukci římské fortifikace a ploše k ní přiléhající. V místech, kde měla stát zmíněná kamenná ohradní zeď, bylo v roce 1993 zachyceno mělce zahloubené nároží lehké stavby (TEJRAL – BOUZEK – MUSIL 1994, 68). Absence nálezů i neúplnost půdorysu nedovolují přesněji určit její původní funkci, ale pravděpodobně se jednalo o lehký dřevěný přístřešek. Zajímavá je také existence objektu, odkrytého severovýchodně od tzv. praetoria, který lze interpretovat jako pec. Ze zmíněného objektu byl vyzvednut soubor provinciální keramiky a také prolamované bronzové kování ve tvaru dvou spojených trubek (DROBERJAR 1994, 74). Tato zjištění naznačují, že ve zmíněné části stanice se pravděpodobně nalézalo hospodářské zázemí dříve odkrytých kamenných staveb.

Zvýšená pozornost byla od roku 1984 věnována také opevnění. Výzkumy potvrdily, že v této části se neomezilo pouze na plochu o rozměrech asi 60 × 63m, jak předpokládal Gnirs, ale že při výstavbě opevnění bylo využito přirozené hrany návrší. Zde také byly nalezeny předměty římské provenience – především železné cvočky vojenských bot a keramika. Fortifikaci tvořil hrotitý příkop široký až 5m a hluboký 2,5m. Hradba byla zčásti vybudována z nepálených cihel – jejich užití je obvyklé také na norickém a pannonském limitu (Tulln v Rakousku, Iža). Vnitřní stranu hradby zpevňovala řada kůlů o průměru 15 cm (Tejral – Bouzek – Musil 1994), naopak na vnější straně hradby se dosud nepodařilo odkrýt stopy po případné zesilující dřevěné konstrukci (částečně zřejmě byla také zničena za druhé světové války). Zajímavým zjištěním je existence germánských objektů a pecí, zahloubených do římského opevnění, které pravděpodobně patří až do doby po odchodu Římanů.

Další průběh opevnění se podařilo zachytit leteckou prospekcí, geofyzikálním a terénním průzkumem v severovýchodní části Hradiska a v létě roku 1995 zde proběhly první výkopové práce. Opevnění i zde mělo podobu hrotitého příkopu s valem, avšak na rozdíl od dříve zkoumané plochy na vrcholu Burgstallu recentní zásahy situaci příliš nepoškodily. Je pravděpodobné, že hradba vznikla ve dvou fázích; po příchodu římských jednotek bylo místo pro budoucí hradbu nejprve zplanýrováno a poté byl z hlíny vykopané při hloubení příkopu navršen val, jehož výška dnes dosahuje zhruba 1 m. V následující fázi došlo ještě k rozšíření hradby, která díky zesilující vrstvě z nepálených cihel doznala mohutnějších rozměrů. Další průběh této nově objevené opevňovací linie lze předpokládat ve východním směru nad vinnými sklepy až k trati Neuriess, kde bylo před několika lety zjištěno další římské opevnění a stavby (obr. 1; Bálek – Šedo 1994, 167 n.; Tejral 1994, 133, Pl. 7).

Zajímavá zjištění také přinesly výzkumy na východním návrší Hradiska. Výkopové práce zde proběhly na základě předchozí geofyzikální a letecké prospekce, kterou byl zachycen průběh příkopu. K prvním průzkumům zde došlo již v roce 1991 (Droberjar 1993, Abb. 6), ale k objasnění situace přispěl až plošný průzkum probíhající od roku 1994 (obr. 1). Již od počátku prací byly nalézány drobné úlomky římsko-provinciální užitkové keramiky, terry sigillaty a vedle toto také část dna tzv. firemní lampy s neúplným kolkem G.D... (= dílna Gaia Dessia, fungující v severní Itálii v rozmezí vlády Trajána až Marka Aurelia, jejíž produkty jsou poměrně hojné také v Pannonii – Komoróczy 1997, obr. 3). V samém středu zkoumané plochy byla odkryta mocná propálená vrstva obsahující velké množství mazanice. Zjištěná situace a charakter nálezů naznačují, že se jedná o pozůstatky římské stavby, vybudované na již zasypaném příkopu. V průběhu jeho výzkumu se ukázalo, že je staršího data a v době římské již nejspíš nebyl užíván. Půdorys stavby, postavené ze dřeva a hlíny na upraveném povrchu již zaneseného příkopu, byl vymezen několika kůly. V samotné propálené vrstvě, destrukci domu,

byl nalezen poměrně vysoký počet předmětů, provinciální keramika, zlomky třecích misek (mortarií) i terra sigillata, především z okruhu dílen v Lezoux (střední Gallie). Mnohé z těchto zlomků prošly druhotně žárem, což dokládá způsob, kterým stavba zanikla. Vzhledem k tomu, že se jedná o chronologicky citlivé předměty, lze poměrně přesně určit datum zániku stavby. Poměrně překvapivý je také nález fragmentů terry sigillaty, vyrobené v Rheinzabern – jedná se o dílnu mistra označenou CERIALIS II (ČERVÁK 1997, 8-9), jejíž činnost je zhruba vymezena lety 170-180 po Kr. Zpřesnění datace pak bylo možno učinit na základě nálezů mincí – dvou sesterciů, jednoho asu a dupondiu. Všechny patří Marku Aureliovi a pocházejí z let 170-173 (RIC 1021 – typ s tropaiem a textem GERMANIA SVBACTA, TEJRAL 1994, 59; dále RIC 1064, 991, 1018; ČERVÁK 1997, 7). Kromě těchto mincí, přesněji vymezujících dobu trvání stanice, je třeba se také zmínit o nálezu zlaté mince Faustiny mladší ražené nejspíš po r. 151 (4. typ podle FITSCHENA 1982, 36-40). Ražba je velmi kvalitní a je zřejmé, že mince nebyla příliš dlouho v oběhu – jsou dobře patrné detaily účesu a jeho ozdoby. Na aversu je hlava Faustiny vpravo, na reversu holubice s opisem CONCORDIA. Mezi nejhojnější nálezy však patří zlomky militárií – především součásti výstroje římských legionářů (obr. 2: 7, 10, 12, 13). Velmi častým nálezem jsou především cvočky vojenských bot, jichž bylo při výzkumu nalezeno několik desítek, dále šupiny a spínadla šupinového pancíře – *loriky squamaty* (typ Carnuntum/Caerlon) a spínací háčky lamelového panciře – *loriky segmentaty* (typ Corbridge C – Newstead), jež byly ve výzbroji v závěru 2. a ve 3. stol. po Kr. Kromě toho jsou mezi nálezy zastoupeny také části přileb, bronzová kování opasku a různé faléry – snad součásti koňských postrojů.

Kromě již zmíněných předmětů je však také velmi zajímavá přítomnost fragmentů různých nástrojů, např. dlátek, železných hrotů hoblíků, kladívka, rovnoramenných vah a také kovových úlomků, nesoucích stopy opracování (TEJRAL 1994, 59, Abb. 15). Zmíněné skutečnosti naznačují, že i tato zkoumaná plocha se nalézala ještě uvnitř římského opevnění a že zde s největší pravděpodobností stála dílna. Četnost nalezených militárií dokládá, že se pravděpodobně specializovala na opravy vojenské výzbroje. Tato zjištění spolu s novými nálezy na sv. svahu Burgstallu a v trati Neuriess naznačují, že římská vojenská stanice měla mnohem větší rozlohu.

Nové průzkumy tak přinesly alespoň částečnou odpověď na otázku datování stanice. Oproti dřívějším úvahám F. Křížka se dosud nepodařilo potvrdit datování do doby Trajánovy či Hadriánovy vlády (KŘÍŽEK 1986, 6), založené především na rozboru terry sigillaty, mincí a kolkovaných cihel (nález dosud ojedinělého fragmentu LEG XIII..., jehož čtení je problematické, pravděpodobně nemůže být pro datování oporou; MUSIL 1993, 93). Naprostou většinu nálezů však lze zařadit až do druhé poloviny 2. stol. po Kr., resp. jak dokládají nejnovější nálezy mincí, do jeho třetí čtvrtiny, do doby markomanských válek. Stejné časové zařazení pak platí i pro terru sigillatu (ČERVÁK

1997) a provinciální keramiku (DROBERJAR 1994, 68), rámcově lze takto datovat i militária (TEJRAL 1994). Mezi nálezy tvoří převážnou část předměty zhotovené na území římských provincií. Toto zjištění spolu se skutečností, že z Mušova pochází značný počet militárií naznačuje, že zde sídlila část X. legie geminy (jak potvrzují kolky na cihlách – obr. 2: 1-4 nebo nápis na spínací destičce šupinového pancíře LEG X). Naopak germánské nálezy z Hradiska jsou spíše sporadické a patří až do poněkud mladšího období. Toto zjištění vyvrací myšlenku, že stanice na Mušově byla sídlem germánského náčelníka. Terminus post quem pro zánik stanice je pak nepřímo určen nálezy římských cihel v germánských objektech z přelomu 2. a 3. stol. po Kr. (TEJRAL – JELÍNKOVÁ 1980, 396-400) a především nejmladší mincí, datovanou do r. 178.

Římské polní tábory v okolí Mušova (obr. 3)

Rozvoj letecké prospekce jihomoravského regionu po roce 1990 přinesl také velmi zajímavé objevy týkající se římské vojenské přítomnosti severně od Dunaje. Zásluhou intenzivní letecké prospekce, kterou provádí Archeologický ústav v Brně (Dr. J. Kovárník z muzea ve Znojmě a Ústav památkové péče) se podařilo objevit překvapivě vysoký počet krátkodobých pochodových táborů, které jsou dalším dokladem přítomnosti římských jednotek. Tyto tábory, které si vojsko podle písemných pramenů mělo budovat při vojenských akcích na nepřátelském území, se na leteckých záběrech projevují jako přímé tmavé linie se zaobleným nárožím. Zjišťovacími výzkumy se podařilo potvrdit existenci hrotitých příkopů, typických pro vojenská opevnění na Rýně i Dunaji. Dosud bylo takto zdokumentováno několik táborů: čtyři na pravém břehu řeky Dyje naproti Hradisku na místě nazývaném V pískách, dále nedaleko Ivaně, tři poblíž Přibic, další u Chorvatské Nové Vsi, Valtic, Šakvic a jeden tábor také jz. od Hrušovan nad Jevišovkou (BÁLEK – DROBERJAR – ŠEDO 1994, 59 n.; BÁLEK – ŠEDO 1994, 167 n.; TEJRAL 1994, 131 n.).

Při výzkumech těchto krátkodobých fortifikací je nalézáno jen velmi malé množství předmětů. Kromě příkopů lze jen velmi těžko archeologicky zachytit pozůstatky nevysokého sypaného valu, který tábor obepínal (popis podobných fortifikací např. u tzv. Pseudo – Hygina, Polybia, Vegetia Renata). Analogická situace platí také v případě táborů v Dolním Rakousku (KANDLER – VETTERS 1988, 234-237) či na jižním Slovensku (nejnověji HÜSSEN – RAJTÁR 1994, 219-221). To je kromě krátké existence opevnění dáno také stanovou zástavbou. Absence datovacího materiálu (v podobných případech jsou to zpravidla pouze železné stanové kolíky, zlomky militárií, provinciální keramika a mince) přináší nemalé problémy při datování fortifikací. Z polohy některých táborů, ležících v těsné blízkosti (Mušov – V pískách, Přibice), je zřejmé, že těžko mohly existovat současně. Zpravidla se sice

přímo neporušují, ale jejich vzájemná poloha současnost vylučuje. Je tedy zřejmé, že nevznikly pouze za jediné vojenské expedice, ale že místa byla užívána pro budování táborů opětovně (jemnější chronologické členění je však zatím nemožné).

V současné době je tak jejich existence spojována především s dobou, kdy byly římské oddíly přítomny na mušovském Burgstallu, tedy s obdobím markomanských válek, především s první a druhou germánskou expedicí. Do této doby, resp. do r. 172/173 jsou mincemi datovány také podobné polní tábory v Iži (HÜSSEN – RAJTÁR 1994, 219 n.).

Nápadná kumulace polních táborů v oblasti dolního toku řeky Moravy, Dyje a v okolí Pavlovských vrchů naznačuje, jaký význam této oblasti Římané přikládali. Tábory se nalézají především v oblasti výrazného germánského osídlení, které zřejmě (alespoň zčásti) do doby markomanských válek udržovalo s Římem vztahy velmi těsného charakteru. V této souvislosti je pak zřejmě třeba vykládat i objev tzv. královské hrobky, zřejmě nikoli náhodou nalezené v nevelké vzdálenosti od Burgstallu. Hrobka měla před vyloupením velmi bohatý inventář, obsahující předměty dovezené z území římských provincií (nejnovější zhodnocení TEJRAL 1995, 236 n.). Spektrum nálezů (v hrobovém inventáři jsou patrné dva časové horizonty – první z doby po polovině 1. a druhý ze závěru 2. stol po Kr.; obr. 2: 14) naznačuje, že v hrobě byl pohřben příslušník vrstvy sympatizující s římskou mocí a podporující její "zahraniční" politiku. Takoví jedinci jistě získávali za svůj vstřícný postoj kromě mocenské podpory i mnohé cenné dary. Situace se mění v době markomanských válek, které přinášejí ničivé útoky na území římských provincií právě z území, které ještě donedávna patřily k víceméně přátelským teritoriím.

Tato zjištění naznačují, jak mohutné ofenzívy v druhé části markomanských válek zde probíhaly. Sledujeme-li rozložení polních táborů, zdá se pravděpodobné, že linie, po níž římské oddíly směřovaly do nitra markomanského osídlení, nevedla pouze po levém břehu Moravy, jak předpokládá pro tažení Tiberia proti Marobudovi T. KOLNÍK (1991, 79) nebo na základě rozborů scén na sloupu Marka Aurelia pro období markomanských válek A. GNIRS (1930, 31 n., Abb. 3). I když tento směr nelze samozřejmě vyloučit, dosud objevené polní tábory, jejichž výstavba podobné vojenské operace provázela, lze sledovat v následující linii po levém břehu Moravy: Carnuntum – Engelshardstetten – Bernhardsthall (?) – Chorvatská Nová Ves, Valtice. Zde se linie zřejmě rozdvojuje a pokračuje dále do vnitrozemí, východně od Pavlovských vrchů k Šakvicím a západně směrem k Mušovu – V pískách, kde překračuje pod Burgstallem soutok Dyje a Jihlavy se Svratkou a vede dále k Ivani a Přibicím. Tábory v této linii, vycházející z Carnunta, jsou budovány ve vzdálenosti přibližně 30 km, což odpovídá jednodennímu pochodu. Problematickou zůstává v této souvislosti skutečnost, že XIV. legie gemina, sídlící v Carnuntu, není dosud ve sledované oblasti doložena. Naopak

v druhé předpokládané linii, vycházející z Vindobony, kde sídlila X. legie gemina, jež byla na Mušově přítomna, je dosud objeven pouze tábor v Kollnbrunu. Zmíněné tábory, s výjimkou stanice na Bernhardsthalu, nelze přesněji datovat (uvažuje se také o jejich vzniku v době markomanských válek), ale z podobných půdorysů je zřejmé, že mohly vzniknout ve stejné době jako tábory jihomoravské.

Nezodpovězenou dosud zůstává také otázka druhu a početnosti jednotek, které se operací severně od Dunaje účastnily. Z velikosti některých táborů (tábor V pískách má rozlohu asi 35 ha) je patrné, že zde mohly být ubytovány až dvě legie, v případě tábora č. IV pak snad *cohors quingenaria peditata*. Bezpečně dosud známe pouze jednotku, sídlící na Burgstallu – jednalo se o část X. legie geminy (nálezy dokládají její jízdní oddíly). Koncentrace polních táborů v nevelkém regionu na jižní Moravě s poměrně hustým germánským osídlením naznačuje, jak velký strategický význam mu byl Římany přikládán. Nález královské hrobky s množstvím importovaných předmětů i jejich výskyt v germánských osadách pak dokládá poměrně silné kontakty s římskými provinciemi, které byly zřejmě v době markomanských válek přerušeny těžkými boji, jejichž stopy se podařilo odkrýt také v okolí Mušova.

Literatura:

BÁLEK, M. – DROBERJAR, E. – ŠEDO, O. 1994: *Die römischen Feldlager in Mähren (1991-1992)*, Památky archeologické LXXXV, 59-74.

BÁLEK, M. – ŠEDO, O. 1994: *Neue Forschungsergebnisse in Mušov*, in: Markomannenkriege, Ursachen und Wirkungen, Brno, 167-172.

ČERVÁK, P. 1997: *Nález zlomku terry sigillaty dílny CERIALIS II (Rheinzabern) z Mušova – Burgstallu. Příspěvek k absolutnímu datování sigillaty z Rheinzabern*, in: Studia Hercynia I, Pragae, 7-10.

DROBERJAR, E. 1993: *Die römische Keramik vom Burgstall bei Mušov, Mähren*, Archaeologia Austriaca, 39-87.

DROBERJAR, E. 1994: *Objekt 63 in der römischen Höhenbefestigung Mušov – Burgstall (Tschechische Republik)*, Archäologisches Korrespondenzblatt 24, 73-79.

FITSCHEN, K. 1982: *Die Bildnistypen Faustina minor und die Fecunditas Augustae*, Göttingen.

GNIRS, A.1930: *Zum kartographischen Beiwerk in der Bilderchronik der Marcus-Säule*, 28-40.

GNIRS, A. 1931: *Římská stanice na Mušově*, Zprávy čs. státního archeologického ústavu, II-III, 9-29.

HÜSSEN, C. M. – RAJTÁR, J. 1994: *Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei*, in: Markomannenkriege, Ursachen und Wirkungen, Brno, 217-232.

KANDLER, M. – VETTERS, H. 1988: *Der römische Limes in Österreich*, Wien.
KOLNÍK, T. 1991: *Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n.Chr.*, in: Kolloquium Bergkamen, 72-83.
KOMORÓCZY, B. 1997: *Nálezy fragmentů antických lamp na lokalitě Mušov – Burgstall v sezoně 1994*, in: Studia Hercynia I, Pragae, 36-39.
KŘÍŽEK, F. 1986: *Limitní paralipomena*, Dačice.
MUSIL, J. 1993: *Gestempelte römische Ziegel vom Burgstall bei Mušov, Mähren*, Archaeologia Austriaca 77, 89-103.
TEJRAL, J. 1994a: *Römische und germanische Militärausrüstung der antoninischen Periode im Licht norddanubischen Funde*, in: Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier Jahrhunderten. Marburger Kolloquium, Lublin – Marburg 1994, 27-60.
TEJRAL, J. 1994b: *New Contributions to the Research on Roman Military Disposition north of the Middle Danube*, Eirene XXX, 123-154.
TEJRAL, J. 1995: *Zur Frage der frühesten elbgermanischen Machtzentren nördlich der mittleren Donau am Beispiel des römischen Importes*, in: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jh., Brno – Nitra, 225-265.
TEJRAL, J. – JELÍNKOVÁ, D. 1980: *Nové nálezy z doby římské v Brodě nad Dyjí*, Archeologické rozhledy 32, 349-412.

ZUSAMMENFASSUNG
Die römische Station Mušov im Lichte neuer Untersuchungen

Der Beitrag ist eine Zusammenfassung der neuesten Entdeckungen bei den Ausgrabungen auf der römischen Befestigung auf dem Burgstall bei Mušov. Es zeigte sich, daß die befestigte Fläche auf dem Hügel viel größerer Ausmaße war, als bisher angenommen wurde; innerhalb der Fläche gelang es die Fundamente einiger Holz-Lehmbauten zu dokumentieren, die den Funden nach, vor allem Bruchstücken von Militaria und Geräten zu deren Reparatur, wahrscheinlich als Werkstätten zu interpretieren sind. Die Zahl der Funde, die die römische Anwesenheit in die Zeit der Markomanenkriege datieren, konnte beträchtlich vergrößert werden, besonders durch Funde von Münzen und Terra sigillata. Etwa zeitgleich dürften auch die meisten in den letzten Jahren aus der Luft endeckten römischen Feldlager im Umfeld Mušovs sein, die zusammen mit entsprechenden Lagern auf dem Gebiet Niederösterreichs und der östlichen Slowakei die Bedeutung dieses Gebietes für die Römer auch zu Kriegszeiten verdeutlichen.

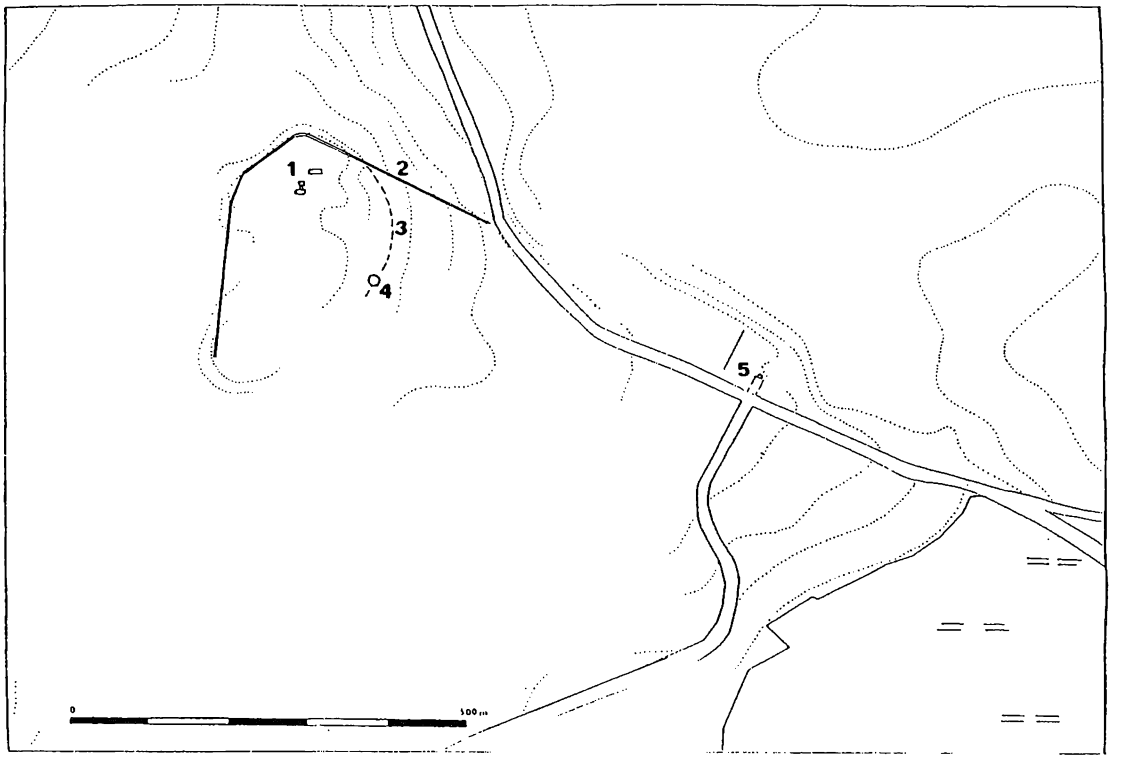

Obr. 1. Situace na Mušově (1 – tzv. praetorium a lázně, 2 – průběh římského valu a příkopu, 3 – pravěký příkop, 4 – místo nálezu římské dílny, 5 – poloha "am Neurissen" s odkrytou římskou budovou a příkopem).

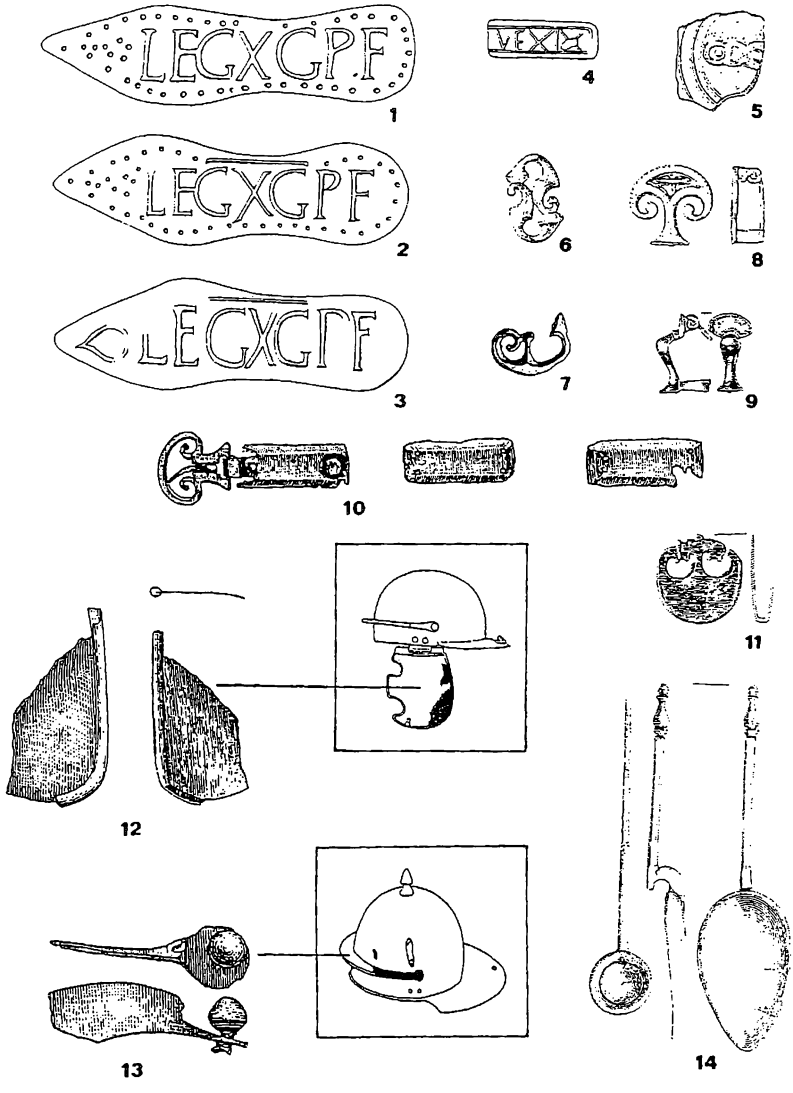

Obr. 2. Mušov – Burgstall

1-4 – kolky X. legie, 5 – zlomek dna lampy s kolkem C. Dessia, 6-7 – bronzová prolamovaná kování, 8-9 – bronzové spony, 10 – bronzové kování vojenského opasku, 11 – koncové kování pochvy dlouhého římského meče – spathy, 12-13 – zlomky přileb, 14 – lžičky z tzv. knížecího hrobu (podle J. Tejrala a B. Komoróczyho).

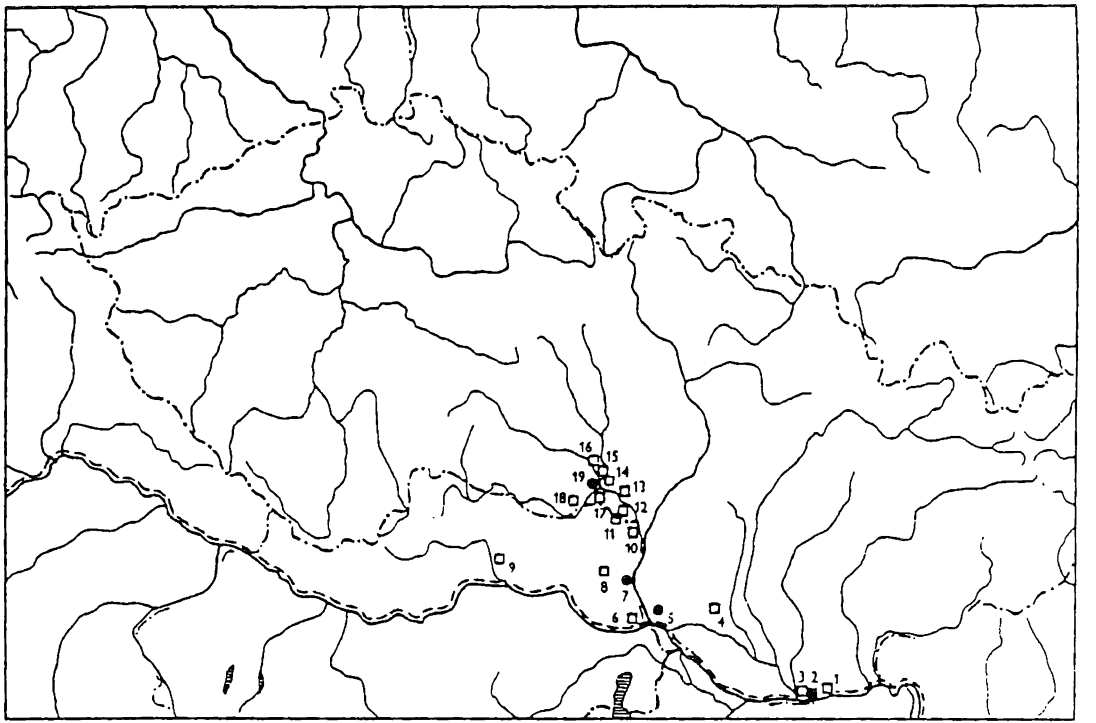

Obr. 3. Římské polní tábory (□) a opevněné stanice (●) na jižní Moravě, v Dolním Rakousku a na Slovensku
1 – Radvaň nad Dunajom – Virt, 2 – Iža, 3 – Iža – Velký Harčáš, 4 – Zeleneč, 5 – Stupava, 6 – Engelhardstetten, 7 – Stillfried, 8 – Kollnbrunn, 9 – Plank am Kamp, 10 – Bernhardsthal, 11 – Valtice, 12 – Chorvatská Nová Ves, 13 – Šakvice, 14 – Mušov – Neurissen, 15 – Ivaň, 16 – Přibice, 17 – Mušov – V pískách, 18 – Hrušovany, 19 – Mušov – Burgstall (podle J. Tejrala).